

- Laslett, P., *John Locke, Two Treatises of Government*. (Úvod a poznámky ke kritickému vydání). Cambridge 1960 (1967, 1980).
- Michaud, Y., *Locke*. Paříž 1986.
- Polin, R., *La politique morale de John Locke*. Paříž 1960.
- Sobotka, M., *Thomas Hobbes a jeho trilogie*, in: Thomas Hobbes, *Výbor z díla*. Praha 1988.
- Sobotka, M., Znoj, M., Moural, J., *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. Praha 1994.
- Strauss, L., *Naturrecht und Geschichte*. Stuttgart 1956.
- Tipton, I. C., *Locke on Human Understanding*. Oxford 1977.
- Woolhouse, R. S., *Locke's Philosophy of Science and Knowledge*. Oxford 1971.
- Yolton, J. W., *Locke and the Way of Ideas*. Oxford 1956.
- Yolton, J. W., *Locke and the Compass of Human Understanding*. Cambridge 1970.

DOPIS O TOLERANCI

bratřím, řekl náš Pán Petrovi (Lukáš 22,32). Kdo se nestará o svou vlastní spásu, stěží přesvědčí druhé, že tak velice usiluje o spásu někoho jiného. Nikdo se totiž nemůže ze všech sil upřímně snažit učinit křesťany z druhých, pokud sám doopravdy nepřijal křesťanské Kristovo náboženství do svého srdce. Věříme-li Evangelium a apoštolům, nemůže žádný člověk být křesťanem bez milosrdenství a bez oné víry, jež se neuplatňuje silou, nýbrž láskou. Nyní se dovolávám svědomí těch, kdo při obraně náboženství sužují, drásají, zraňují a rdouší druhé lidi, a činí tak z přátelství a dobroty. Jen tehdy uvěřím, že je tomu tak, až uvidím, že tito fanatici stejným způsobem napravují též své přátele a příbuzné, kteří očividně zhršeli proti příkázáním Evangelia, až uvidím, že pronásledují ohněm a mečem své bratry ve víře, kteří podlehli nepravostem, a pokud se nenapraví, dojdou věčného zatracení; až uvidím, že svou lásku a touhu po spasení jejich duší vyjadřují uštědřováním muk a provozováním všech možných krutostí. Jestli tak činí z milosrdenství, jak předstírají, ve starostech o jejich duše, z milosrdenství je připravují o majetky, mrzačí jejich těla, trýzní je v hlučných vězeních, a nakonec je dokonce zbavují života, to všechno jen proto, aby z nich učinili věřící a přivedli je ke spáse, proč potom trpí, aby se *smilstvo, podvod, zášť a jiné podobné ohavnosti*, které dle apoštola (Římanům 1) zjevně zavánějí pohanstvím, hojně vyskytovaly mezi jejich vlastními lidmi? Tyto praktiky a jim podobné jsou se slávou Boží, čistotou církve a spásou duší více v rozporu než vědomý nesouhlas s církevním rozhodnutím, jakkoli pochybený, nebo vyhýbání veřejným bohoslužbám, pokud je provází život nevinný. Proč tedy v tomto nadšeném zápalu pro Boha, pro církve a spásu duší — skutečně zapalujícím hranice — pomíjejí beztrestně nebo bez napomenutí ony špatnosti a morální neřesti, které všichni lidé uznávají za naprosto protikladné křes-

ťanskému vyznání, a zcela se oddávají a veškerou svou energii věnují zavádění obřadů nebo nápravě názorů, jež se ve většině případů týkají subtilních záležitostí přesahujících běžné lidské chápání, a napínají k tomu všechnu svou energii? Které ze stran, jež se prou o tyto otázky, jsou v právu, a které z nich jsou naopak vinny schismatem nebo kacířstvím — ty, které si počínají pánovitě, nebo ty, které se podrobí — to bude zřejmé, až bude konečně vzata v úvahu příčina rozkolu. Není totiž kacířem ten, kdo následuje Krista, přijme jeho učení a vezme na sebe jeho jho, byť opustí otce a matku, vlastní obřady a shromáždění své země, a vlastně všechny ostatní lidi.

Ať dělení na sekty stojí v cestě spáse duší sebevíce, též *necudnost, nečistota, bezuzdnost, nevěra, smilstvo, modlářství a podobné věci* jsou skutky lidské svévole, o nichž apoštol výslovně říká, že *ti, kteří takové věci dělají, nebudou mít podíl na království Božím* (Gal 5). Kdo však upřímně touží po království Božím a považuje za svou povinnost usilovat o jeho šíření, měl by se se stejnou péčí a dovedností horlivě věnovat spíše vykořevení těchto neřestí než vyhlazování sekt. Jestli si však někdo počíná jinak, a zatímco je krutý a neúprosný vůči těm, kdož se od něho liší v názorech, je shovívavý vůči hříchům a morálním neřestem, které jsou neslučitelné s jménem křesťan, pak ať žvaní o církvi sebevíce, jen prokazuje, že usiluje o jiné království, nikoli o království Boží.

Budu velmi překvapen, a soudím, že ostatní také, bude-li si někdo přát, aby duše, o jejíž spásu upřímně usiluje, skončila na mučení, a dokonce neobrácena na víru. Ale nikdo z nás nikdy neuvěří, že takový postoj může vycházet z lásky, z dobré vůle a z milosrdenství. Nutí-li někdo druhé ohněm a mečem, aby vyznávali určité učení, a nutí je násilím, aby přijali způsob náboženského obřadu bez ohledu na své morální zásady, jestliže se kdokoli

snazí obrátit na víru ty, kdož žijí v hříchu, a nutí je, aby vyznávali věci, jimž nevěří, a přitom jim trpí, aby se dopouštěli skutků, které Evangelium křesťanům nedovoluje a které žádný věřící sám sobě netrpí, pak nepochybuji o tom, že takový člověk touží, aby se k jeho vyznání připojily početné zástupy. Ale kdo mu uvěří, že to, oč usiluje, je křesťanská církev? Není tedy divu, když ti, kteří bojují za zdokonalení pravého náboženství a křesťanské církve, ať už předstírají cokoli, užívají zbraní, které nenáleží ke křesťanskému zápasu. Kdyby si přáli spásu duší upřímně jako Pán naší spásy, kráčeli by v jeho stopách a následovali dokonalého příkladu Knížete míru, který vyslal své učedníky, aby si podrobili národy a shromáždili je v jeho církvi, nikoli vyzbrojeni mečem či silou, nýbrž vybaveny Evangeliem, poselstvím míru a příkladnou svatostí svého chování. Kdyby totiž chtěl nevěřící obrátit na víru silou zbraní, zaslepené nebo zatvrzelé dát vyvést z hříchů ozbrojenými vojáky, docílil by toho sám s armádou nebeských legií snáze, než kterýkoli mocný strážce církve a jeho kohorty.

Tolerance k těm, kdo mají odlišné názory v otázkách náboženství, je natolik v souladu s Evangeliem a rozumem, že je děsivé, jak v tak jasném světle mohou být lidé slepí. Nechci zde vinit pýchu a ctižádostivost jedněch, vášeň a tvrdou, nelitostnou horlivost druhých. Jsou to hříchy, jež asi nelze vymýt z věcí lidských, zároveň si nikdo nepřeje být z nich otevřeně obviněn a stěží se vyskytne někdo, kdo by se, sveden jimi na scestí, nesnažil získat uznání tak, že je zakryje nádechem počestnosti. Aby jedni nemohli zakrývat pronásledování a nekřesťanskou krutost tím, že předstírají starost o stát a o dodržování zákonů, a aby druhí nemohli ve jménu náboženství získat oprávnění pro svou nemorálnost a dosáhnout tak beztrestnosti pro své špatné skutky, jedním slovem aby nikdo nemohl nic vnucovat sobě nebo jiným lidem, ať jako věrný

poddaný svého panovníka nebo jako upřímný uctívatel Boha, považují za nanejvýš nutné rozlišovat mezi záležitostmi občanské vlády a záležitostmi náboženskými a vyznačit spravedlivé hranice mezi církví a státem. Pokud se tak nestane, nikdy neskončí spory mezi těmi, jimž leží na srdci — nebo předstírají, že jim leží na srdci — buď spása duší na jedné straně, nebo bezpečí státu na straně druhé.

Stát⁽¹⁾ považují za společenství lidí, jež bylo ustaveno pouze kvůli zachování a rozvíjení občanského⁽²⁾ blaha.

Za občanské blaho považují život, svobodu, tělesné zdraví a osvobození od bolesti, stejně jako vlastnictví hmotných věcí, jako jsou pozemky, peníze, zařízení a podobně.

Státní úředník⁽³⁾ je povinen podle ustanovení zákonů, stejně nestranně platných pro všechny, zachovat a zabezpečit všem lidem obecně a každému svému poddanému zvlášť spravedlivé vlastnictví věcí, jež náleží k životu vezdejšímu. Kdyby někdo zamýšlel v rozporu se spravedlností a právem porušit tyto zákony, jeho záměr musí být držen na uzdě strachem z trestu, jenž spočívá v tom, že bude úplně nebo částečně zbaven onoho blaha, jemuž by se jinak mohl a měl těšit. Jelikož se však nikdo dobrovolně nedá připravit o část svého majetku, tím méně o svobodu nebo o život, je tak úředník vyzbrojen mocí, zejména veškerou morální silou svých poddaných, potrestat ty, kdo porušují práva druhých.

V následující úvaze chci dokázat, že veškerá jurisdikce, již vládne úředník, se vztahuje pouze na občanské blaho a že veškeré právo a vláda moci veřejné jsou vázány a omezeny výhradně na péči o toto blaho a jeho rozvíjení, a nikterak nemohou a nesmí být rozšířeny na duchovní spásu.

Za prvé proto, že péče o duši nepřínáleží státnímu úředníkovi o nic více než komukoli jinému.

48 ■ Bůh mu ji nesvěřil; nezdá se totiž, že by Bůh kdy svěřil jednomu člověku nad druhým takovou pravomoc, jež by mu dovolovala, aby nutil jiné lidi přijmout jeho náboženství. Ani lidé nemohou svěřit úředníkovi takovou moc, protože žádný člověk se nevzdá naděje na svou věčnou spásu a nepřijme pod nátlakem obřad nebo víru, jež mu předepíše někdo jiný, ať je vládce nebo poddaný. Žádný člověk totiž nemůže věřit pod nátlakem, i kdyby chtěl. A právě víra dává sílu a účinnost pravému náboženství, jež přináší spásu. Neboť ať jste jakéhokoli vyznání, ať konáte jakékoli náboženské obřady, pokud nejste v mysli plně přesvědčeni, že jsou pravdivé a Bohu milé, jsou jen překážkou na cestě ke spáse, a zdaleka ne její podporou. Uctíte-li Boha všemohoucího způsobem, o němž jste přesvědčeni, že se mu nelíbí, pak místo abyste si odpýkali své ostatní hříchy náboženskými exerciciemi, zmnožíte je o pokrytectví a pohrdání Božím majestátem.

Za druhé, péče o duši nemůže státnímu úředníkovi náležet proto, že jeho moc je pouze donucovací. Pravé náboženství vedoucí ke spáse však spočívá ve vnitřním přesvědčení mysli, bez něhož nemá náboženství pro Boha smysl, a přirozenost lidského ducha je taková, že jej nelze k ničemu nutit vnější mocí. Zabavte člověku jeho majetek, uvězněte nebo mučte jeho tělo: doufáte-li, že tyto tresty ho přimějí změnit vnitřní přesvědčení, doufáte marně.

Namítnete však: úředník může jinověrce přivést k pravdě přesvědčováním, a tak zajistit jejich spásu. Budiž, ale v tom se nijak neliší od ostatních lidí. Učí-li chybující, poučuje-li je a opravuje za pomoci důkazů, jistě si počíná jako každý dobrý člověk; úředník nemusí odložit své lidství či křesťanství. Jenže přesvědčování je jedna věc, a nařizování druhá, jedno je váha argumentů, druhé tlak nařízení. To druhé je věcí veřejné moci, to první věcí dobré

lidské vůle. Každý člověk má právo napomínat, nabádat, přesvědčovat druhého člověka, že se mýlí, a argumentací ho vést k tomu, aby přijal jeho vlastní přesvědčení, zatímco úředníkovi přísluší vydávat dekrety a nařízení a donucovat mečem. Právě o tom totiž mluvím, že veřejná moc nemůže prostřednictvím veřejného práva předepisovat články víry nebo učení nebo způsoby jak uctívat Boha. Neboť nejsou-li zákony doprovovány tresty, jejich síla mizí; jde-li však o přesvědčení mysli, jsou tresty zjevně marné a nevhodné. Přeje-li si kdokoli přijmout za své nějaké učení nebo určitý náboženský obřad, aby spasil svou duši, musí pevně věřit, že toto učení je pravdivé, že obřad se bude Bohu líbit a Bůh jej přijme; tresty však k takové víře rozhodně nevedou. K tomu, aby lidé změnili své názory, je třeba světla, a světlo v žádném případě nevzejde z tělesného utrpení.

49 ■ Za třetí, péče o spásu duší nemůže náležet státnímu úředníkovi; protože i kdyby pravomoc zákonů a váha trestů byly schopny proměnit mysl lidí, ke spáse jejich duší by to nepomohlo. Neboť je-li pouze jedno pravé náboženství, jedna cesta na nebesa, jaká je naděje, že jí většina lidí dosáhne, když smrtelníci jsou nuceni nedbat příkazů vlastního rozumu a svědomí, slepě přijímat učení, jež jim vnutili jejich vládci, a uctívat Boha způsobem, který jim ukládají zákony jejich země? Při množství názorů na náboženství, jež zastávají různí vládcové, *těsná je brána a úzká cesta, která vede k životu, a málokdo ji nalézá*⁽⁴⁾, byla by nevyhnutelně otevřena jen málu věřících, a jen z jedné země: a co víc, bylo by absurdní a nehodné jména Božího, kdyby lidé vděčili za své věčné štěstí nebo bídu pouze náhodě svého narození.

Tyto úvahy, spolu s mnoha jinými, jež bychom mohli vést v témž smyslu, stačí podle mého soudu k tomu, abychom učinili závěr, že veškerá moc občanské vlády se zabývá pouze občanským blahem

lidí, omezuje se na záležitosti tohoto světa a nemá co dělat se světem, který přijde.

Uvažujme nyní o tom, co je to církev. Domnívám se, že je svobodným společenstvím lidí, kteří se sami od sebe sdružili k tomu, aby veřejně uctivali Boha způsobem, o němž věří, že jej Bůh přijme a oni dojdou spasení.

Tvrdím, že je to *společenství svobodné a dobrovolné*. Lidé se nerodí jako členové určité církve, jinak by náboženství spolu s pozůstalostí přecházelo podle dědického zákona z otce a jeho předků na potomky a ti by vděčili za svou víru rodičům; nic absurdnějšího si nelze představit. Takže věc se má takto: nikdo nemusí být od přírody členem církve nebo se zařadit do nějaké sekty, dobrovolně však vstupuje do společenství, o němž věří, že v něm najde pravé náboženství a takovou podobu bohoslužby, kterou Bůh přijme. Naděje na spásu, kterou v církvi nalézá, byla jedinou příčinou, proč do ní vstoupil, je tedy rovněž jediným důvodem, proč v ní zůstává. Jestli později objeví něco mylného v církevním učení nebo nepřiměřeného při bohoslužbě, musí mít vždycky možnost z církve vystoupit stejně svobodně, jako do ní vstoupil, poněvadž žádné svazky nejsou nerozvazatelné, vyjma ty, jež se vážou k sjednanému očekávání života věčného. Církev tedy tvoří členové, kteří se sdružili dobrovolně s tímto cílem.

Dále následuje úvaha o tom, jaká je moc církve a jakým zákonům je podřízena.

Jelikož se každé společenství — ať je sebevíce svobodné nebo bylo založeno se sebemeně závažným záměrem, ať jde o společenství učenců k pěstování filosofie nebo o společenství kupců k účelům obchodním nebo společenství zámožných lidí k přátelským rozhovorům a společenskému styku — okamžitě rozpadne a zanikne, pokud nebude mít své zákony, tak i církev musí mít své zákony,

podle nichž stanoví místo a čas shromáždění, předepisuje podmínky pro přijímání členů a pro jejich vyloučení, stanoví pravidla odlišení funkcí, určuje řádný chod církevních záležitostí a tak dále. Poněvadž však, jak jsme ukázali, je toto společenství dobrovolné a je prosto veškeré donucovací moci, nutně z toho plyne, že právo stanovit tyto zákony nemůže náležet nikomu jinému než tomuto společenství samému; anebo přinejmenším těm, jež společenství svým souhlasem k tomu pověřilo, což je vlastně totéž.

Namítnete však: Nemůže to být pravá církev, nemá-li biskupa nebo kněze, jehož rozhodovací autorita je odvozena z trvalého a nepřerušovaného následovnictví samých apoštolů.

Za prvé vás žádám, abyste mi ukázal edikt, jímž Kristus vložil tento zákon na svou církev; a nebudu nezdvorný, když ve věci takové důležitosti budu vyžadovat doslovné znění. Jeho slib, že *kde jsou dva nebo tři shromážděni ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich*⁽⁵⁾, svědčí zdá se o opaku. Zvažte, zda shromáždění, v jehož středu je Kristus, chybí něco nezbytného, aby bylo pravou církví. Určitě mu nechybí nic k vlastní spáse, a to stačí.

Za druhé, povšimněte si prosím, že mezi těmi, kdo tvrdili, že církevní vládce ustanovil Kristus, a prohlašovali je za následovníky a pokračovatele apoštolů, od počátku panovaly různice. Tyto rozporů nevyhnutelně skýtají každému svobodu volby a volnost vstoupit do té církve, která je mu blížká.

Za třetí, souhlasím s tím, že můžete mít vládce, jehož si ustanovíte a o němž věříte, že v dlouhé řadě následovníků byl nevyhnutelně předurčen, a já se přesto připojím ke společenství, o němž jsem přesvědčen, že v něm naleznu to, co je pro spásu mé duše nezbytné. Tak si oba zachováme církevní svobodu, již se dožadujete, a každý z nás bude mít nad sebou jen toho zákonodárce, kterého si vybral.

Jelikož jste tak starostlivý ve věcech pravé církve, ptám se, zda není vhodnější, aby církev Kristova zavazovala obec věřících jen těmi náležitostmi, jež Duch svatý označil v Písmu svatém jasně a doslovně za nezbytné pro spásu; ptám se, zda to není vhodnější, než když lidé předepisují své vlastní myšlenky a interpretace druhým, jako by sami byli Boží autoritou, a prostřednictvím církevních zákonů, jež vydávají za absolutně nezbytné pro křesťanské vyznání, prosazují věci, o nichž se slovo Boží buď nezmiňuje, nebo je přinejmenším výslovně nepřikazuje? Kdokoli vyžaduje pro církevní společenství něco, co Kristus nevyžaduje pro život věčný, zřizuje si společnost k obrazu svému a pro svůj užitek; jak však může být taková společnost nazývána církví Kristovou, když je ustavena za podmíněk, jež Kristus nevyžaduje a jež z obce věřících vylučují osoby, které Kristus jednoho dne přijme v království nebeském? Jelikož však zde není vhodné místo k tomu, abychom zkoumali znaky pravé církve, chci těm, kdož tak úporně bojují za zákony svého vlastního společenství a nepřestavně vykřikují Církev! církev! s takovým halasem a možná ze stejného popudu jako kdysi efezští zlatníci pro svou Dianu (Skutky apoštolské 19)⁽⁶⁾, pouze připomenout, že Evangelium často hlásá, že opravdoví učedníci Kristovi musí očekávat pronásledování a snášet je; nevzpomínám si však, že bych byl kde v Novém zákoně četl, že pravá církev Kristova by měla pronásledovat a odsuzovat druhé nebo je silou, mečem a ohněm nutit k tomu, aby přijali její víru a učení.

Cílem náboženského společenství je, jak jsem řekl, prostřednictvím veřejného uctívání Boha dosáhnout života věčného. Všechny soustavy náboženských předpisů mají směřovat k tomuto cíli a všechny církevní zákony se mají držet v těchto mezích. V tomto společenství se neděje nic nebo nemůže dít nic, co by souviselo s vlastnictvím občanských nebo

pozemských statků; nesmí být použito síly, a to z žádného důvodu. Síla totiž cele náleží státnímu úředníkovi, a vlastnictví a užívání hmotných statků podléhá jeho jurisdikci.

Namítnete: jaká opatření tedy zabezpečí dodržování církevních zákonů, když ony samy donucovací moc nemají? Na to odpovídám: Opatření odpovídající tomu, že vnější vyznání a dodržování obřadů je bezcenné, pokud není hluboce zakořeněno v mysli a nemá plnou podporu svědomí. Zbraněmi, jež vedou členy společenství k dodržování jejich povinností, jsou kázání, napomenutí a rady. Jestli tyto prostředky provinilce nenapraví a ty, kdož se octnou na scestí, nevrátí na cestu pravou, nezbyvá nic jiného než takové zatvrzelé a neústupné osoby, u nichž není naděje na nápravu, od společenství oddělit a vyloučit je. To je poslední a nejkrajnější pravomoc církevní autority. Jediný trest, který může uložit, zruší spojení mezi tělem a údem, a osoba takto odsouzená přestane být součástí církve.

Toto považujeme za jasné. Zkoumejme dále, jaké povinnosti ukládá snášenlivost každému z nás.

Za prvé tvrdím, že žádná církev není povinna ve jménu tolerance držet ve svém lůně člověka, který i poté, co byl napomenut, dále zatvrzele přestupuje zákony, jež si její společenství stanovilo. Je-li totiž možné porušovat zákony beztrestně, společenství zanikne, neboť zákony a jejich dodržování tvoří předpoklady tohoto společenství a jsou také jediným poutem, jež toto společenství udržuje pospolu. Nicméně je třeba dbát, aby výrok o exkomunikaci neobsahoval žádná urážlivá slova ani nebyl prováděn hrubým chováním, jimiž by vyloučená osoba mohla být nějak poškozena, ať na těle či na majetku. Veškerá moc totiž, jak jsem již řekl, náleží státnímu úředníkovi, a žádné soukromé osobě není dovoleno jí užít, vyjma v sebeobraně. Exkomunikace nezbaví ani nemůže zbavit exkomunikovanou

osobu ničeho z jejího občanského blaha či soukromého majetku. Ty přináležejí k postavení občana a jsou pod ochranou úředníkovou. Celá exkomunikace spočívá pouze v tom, že společenství vyhlásí své rozhodnutí a tím svazek se svým členem zruší. Jeho účast v záležitostech, jež společenství sdílí jen se svými členy a na něž nemá právo jako občan, skončí bezpodmínečně s ukončením tohoto svazku. Exkomunikované osobě se neděje občanská křivda, když jí kněz příslušné církve při večeři Páně odmítne podat chléb a víno, jež byly zakoupeny ne za její peníze, nýbrž za peníze jiných lidí.

54 Za druhé, žádná soukromá osoba by neměla v žádném případě ohrozit nebo poškozovat občanské blaho jiné osoby jen proto, že ta vyznává jiné náboženství nebo koná obřady v jiné podobě. Všechna práva, jež této osobě náleží jako člověku, nebo jako občanovi, jí musí být nezrušitelně zachována. Tato práva nejsou předmětem náboženství — je třeba se vystříhat všeho násilí a bezpráví, ať jde o křesťana nebo pohana. Ale také se nesmíme spokojit s normou pouhé spravedlnosti, musíme ji rozšířit o shovívavost a milosrdenství. To nám přikazuje Evangelium, to nám nařizuje rozum a to po nás vyžaduje přirozené bratrství společného lidství. Když někdo zbloudí ze správné cesty, je to jeho osobní neštěstí, nikoli křivda páchaná na vás. Také nejste povolán k tomu, abyste ho trestal v záležitostech života vezdejšího, protože věříte, že dojde zkázy v životě příštím.

To, co jsem řekl o vzájemné toleranci soukromých osob, které se liší v náboženství, platí rovněž o místních církvích. Jedna církev ke druhé jsou ve stejném vztahu jako soukromé osoby: také žádná z nich nemá pravomoc nad druhou, dokonce ani tehdy, když státní úředník, jak se někdy stává, k jedné přináleží. Občanská vláda totiž nemůže dát církvi nová práva, stejně jako je církev nemůže dát občanské vládě. Ať tedy státní úředník do některé

církve vstoupí, nebo z ní vystoupí, církev vždy zůstane stejná, jako byla předtím, totiž svobodná a dobrovolná. Církev nezíská moc meče, když do ní státní úředník vstoupí, a když z ní úředník vystoupí, církev neztrácí právo šířit své učení a právo exkomunikace, jež měla předtím. Nezměnitelným právem dobrovolného společenství vždycky bude, že může vyloučit kteréhokoli člena, když to považuje za správné, přistoupením nových členů však nezíská nad příchozími žádnou pravomoc. Rozličné církve jsou povinny — stejně jako soukromé osoby — vzájemně zachovávat mír, slušnost a přátelství a nečinit si nárok na jurisdikci jedné nad druhou.

55 Abych to vysvětlil, uvedu příklad. Představme si dvě církve v Cařihradu, jedna je církev Remonstrantů⁽⁷⁾, druhá Anti-remonstrantů. Bude někdo tvrdit, že jedna z těchto církví má právo zbavit členy druhé církve svobody nebo majetku (jak ledadke vidáme) jen proto, že to jsou disidenti a liší se v učení a obřadech, či je trestat vyhnanstvím nebo smrtí, zatímco Turci mezitím klidně vyčkávají a smějí se, když vidí, jak křesťané pronásledují křesťany krutým mučením? Má-li jedna z těchto církví moc zle zacházet s tou druhou, táži se, která z těch dvou, a jakým právem? Nepochybují, že odpověď zní, že tuto moc má ortodoxní církev nad církví bludnou či kacířskou. Jsou to velká a prázdná slova, jež nic neříkají. Každá církev se totiž sobě jeví jako ortodoxní a druhým jako kacířská. Ať už kterákoli církev věří v cokoli, věří, že má pravdu, a opak zavrhuje jako omyl. Proto jsou spory mezi církvemi o pravdivosti jejich učení a o ryzosti bohoslužeb stejné na obou stranách; také není žádného soudce, ani v Cařihradě, ani kdekoli jinde na zemi, který by je rozsoudil. Rozhodnutí v této otázce náleží pouze Nejvyššímu soudci všech lidí, jemuž jedinému také náleží potrestání chybujících. Jejich úvaze pak ponechejme, o co více hřeší tím,

že přidávají nespravedlnost ne-li ke svým hříchům, tak určitě ke své pýše, když hrubě a povýšeně trýzní služebníky jiného pána, kteří jim nejsou ničím povinováni.

Dále, i kdyby bylo možné objasnit, která z církví, jež spolu nesouhlasí, zastává správné náboženské názory, nepropůjčilo by to ortodoxní církvi právo ničit ostatní. Církvím totiž nepřísluší žádná jurisdikce ve světských záležitostech, oheň a meč nejsou vhodnými nástroji k vyvracení omylů nebo k poučování a obracení lidských myslí. Předpokládejme nicméně, že státní úředník podpořil jednu ze stran a vložil svůj meč do jejich rukou, aby mohla s jeho souhlasem jinověrce potrestat podle libosti. Rekl by někdo, že turecký sultán může křesťanské církvi propůjčit pravomoc nad jejími bratřími? Nevěřící, který sám nemá autoritu trestat křesťany za články jejich víry, nemůže dost dobře takovou autoritu vložit na společenství křesťanů, ani jim dát právo, které sám nemá. Přemýšlejte o tom, a zjistíte, že táž úvaha platí v křesťanském království. Občanská moc je všude stejná; ani v rukou křesťanského vladaře nemůže církvi propůjčit větší autoritu, než mohla v rukou pohana, to znamená, že církvi nemůže propůjčit autoritu vůbec žádnou. Nicméně stojí za povšimnutí, že vášnivci, kteří obhajují pravdu, stavějí se proti omylům a nemohou snést schismata, stěží kdy dají najevo svůj zápal pro Boha, který je tak vzrušuje a rozněcuje, pokud nemají na své straně státního úředníka. Jakmile je však úředníkova přízeň učiní silnějsími, hned zavrhnou mír a křesťanské milosrdenství; jinak vyžívají k vzájemné toleranci. Když se jim nedostane posily ze strany státní moci, trpělivě a klidně ve svém okolí snášejí nákazu modloslužebnictví, pověr a kacířství, na něž jsou za jiných okolností tak citliví jak kvůli sobě, tak kvůli náboženství. Nevěnují svou energii ochotně a vášnivě vymýcení omylů, jež požívají přízně dvora nebo úřadu,

a přece právě to je skutečná a jediná metoda jak šířit pravdu, totiž když váhu racionálních argumentů doprovází lidskost a dobrá vůle.

Nikdo tedy, ani jednotlivci, ani církve, dokonce ani státy nejsou oprávněni porušit občanská práva a pod rouškou náboženství uloupit jeden druhému statky pozemské. Ty, kdo si myslí, že oprávněni jsou, bych rád požádal, aby sami zvážili, jak bezmezná příležitost k nesvárům a válkám, jak mocný podnět k drancování a hromadnému vraždění a k nekonečné nenávisti lidstvu skýtají. Jestli převládá názor, že vláda pochází z milosti Boží⁽⁸⁾ a náboženství má být šířeno silou zbraní, sotva kdy bude mezi lidmi zachován mír a zajištěno bezpečí, tím méně přátelství⁽⁹⁾.

Za třetí, podívejme se, co povinnost tolerance vyžaduje od těch, kteří se od ostatního lidstva, od stavu světského, jak nás rádi nazývají, odlišují církevní hodností a úřadem, ať už to jsou biskupové, kněží, církevní starší, pastoři či jak se jim ještě říká. Toto není místo ke zkoumání původu moci nebo důstojenství kněžského stavu. Avšak tvrdím, že ať jejich autorita pochází odkudkoli, protože je to autorita církevní, měla by být omezena hranicemi církve a v žádném případě se nerozšiřovat na občanské záležitosti, protože církve sama je absolutně odloučená a oddělená od státu a veřejných záležitostí. Hranice jsou na obou stranách pevné a neměnné. Kdo zaměňuje tato dvě společenství, jež jsou svým původem, cílem a celou svou podstatou absolutně a úplně odlišná, směšuje nebesa a zemi, věci velmi vzdálené a protikladné. Žádný člověk — ať je poctěn jakýmkoli církevním úřadem — nesmí druhého člověka, který nenáleží k jeho církvi a víře, kvůli náboženství zbavit života, svobody nebo části jeho pozemských statků. Neboť co není zákonné pro celou církev, nemůže být podle žádného církevního práva zákonné pro žádného z jejích členů.

Ale nestačí, že duchovní se vystříhají násilí, drancování a pronásledování všeho druhu. Ten, kdo o sobě prohlašuje, že je nástupcem apoštolů, a bere na sebe břímě učitele, je také povinován své posluchače upozornit na povinnost pokoje a dobré vůle vůči všem lidem, vůči chybujícím stejně jako vůči pravověrným, vůči těm, kdo se odlišují ve víře a v bohoslužbě, stejně jako vůči těm, kdo s ním souhlasí. A měl by všechny lidi — ať osoby soukromé, nebo držitele úřadů ve státě, pokud taková jsou v jeho církvi — nabádat k milosrdenství, mírnosti a toleranci a krotit a mírnit všechnu zlost a nechuť myslí, jež proti těm, kteří smýšlejí jinak, rozpoutalo vroucí nadšení pro vlastní náboženství a sektu jedněch, či úskočnost druhých. Neodvažují se popsat kvalitu a hojnost ovoce, jež by sklídily církve i stát, kdyby všechny kazatelny zněly učním míru a tolerance, abych nezbudil dojem, že tak velmi pochybuji o mužích, jejichž důstojnosti bych nepřál, aby byla umenšena jinými lidmi nebo dokonce jimi samými. Tvrdím však, že tak by tomu mělo být, a jestli kdokoli, kdo se prohlašuje za služebníka slova Božího a hlasatele evangelia míru, učí něco jiného, pak buď nechápe povinnosti svého povolání nebo je zanedbává, a jednoho dne se z toho bude muset knížeti míru zodpovídat. Vyzýváme-li křesťany, aby se zdrželi pomsty, byť jsou provokováni příkořimi, jež se opakují až sedmdesátkrát a sedmkrát⁽¹⁰⁾, oč více by se měli zdržet veškerého hněvu a nepřátelství ti, kdo rukou druhého škodu neutrpěli, a oč více by se měli snažit neublížovat těm, kdo neublížili jim. Především by měli dbát toho, aby nepůsobili újmu těm, kdo se starají pouze o své vlastní záležitosti, ať si o nich lidé myslí cokoli, a nedbají o nic jiného, než aby mohli uctívat Boha způsobem, o němž věří, že je mu nejvíce milý, a přijmout náboženství, jež jim skýtá největší naději na věčnou spásu. V domácích záležitostech, při správě majetku, ve věcech tělesného

zdraví je každý člověk oprávněn zvážit, co nejlépe vyhovuje jeho přirozenosti, a jde cestou, kterou považuje za nejlepší. Nikdo si nestěžuje, že jeho soud špatně spravuje svoje záležitosti. Nikdo se nezlobí na druhého, že se dopustil chyby při osévání půdy nebo že špatně provdal dceru. Nikdo netrestá marnotratníka za to, že utrácí své jmění v krčmách. Když někdo strhne svůj dům nebo dům postaví nebo si způsobí kdovíjaké výdaje, nikdo nereptá, nikdo mu to nezakazuje. Ale když nechodí do společného chrámu, když si tam nepočíná v souladu s přijatými obřady nebo když nepřivede své děti, aby byly zasvěceny do posvátných obřadů té nebo oné církve, hned jsou hlasité stížnosti a obvinění. Každý je připraven stát se mstitelem tak velkého zločinu a fanatikové se stěží zdrží násilí a drancování, dokud není dotyčný postaven před soud a odsouzen k vězení nebo k smrti nebo k zabavení a prodeji majetku. Nechtě církevní řečníci všech sekt uplatní veškerou sílu argumentů, které dokážou najít, aby vyvrátili lidské omyly, osoby nechtě však ušetří. Nechtě nedostatek důvodů nenahrazují odporujícími si právními dokumenty, které přísluší jiné jurisdikci a jež duchovní nemají co projednávat. Nechtě na pomoc své výmluvnosti nebo svému učení nevolají úředníkovu žezlo a sekýru ze strachu, že i když předstírají pouze lásku k pravdě, jejich nezkrutné nadšení, šířené ohněm a mečem, prozradí touhu po nadvládě. Nebude totiž snadné přesvědčit lidi zdravého rozumu, že ten, kdo s klidnou myslí — aniž uroní slzu — dokáže vydat svého bratra katovi, aby ho zaživa upálil, se řádně a upřímně stará o záchranu téhož bratra před plameny pekelnými na onom světě.

Za čtvrté a nakonec, zvažujme, jaké povinnosti má ve věcech tolerance státní úředník. Jsou nepochybně veliké.

Doložili jsme již, že péče o duši státnímu úředníkovi nepřísluší. Mám na mysli úřední péči (mohu-li

ji tak nazvat), která se uplatňuje ustanovením zákonů a donucováním prostřednictvím trestů, nebo péče charitativní⁽¹¹⁾, jež pracuje prostřednictvím učení, napomínání a přesvědčování, nemá být odepřena nikomu. Péče o duši tedy náleží jen člověku samému a má mu být ponechána. Namítnete: A co když péči o svou duši zanedbává? Odpovídám: A co když zanedbává péči o své zdraví nebo o svůj majetek, to snad jsou záležitosti, jež mnohem víc závisí na pravomoci úředníka. Má snad úředník vydat výslovný zákon proti tomu, kdo zchudne nebo onemocní? Zákony usilují, pokud je to možné, chránit majetek a zdraví poddaných před násilím jiných lidí nebo před podvodem, nikoli před nedbalostí nebo marnotratností vlastníků samých. Nikdo nemůže být proti své vůli nucen, aby byl zdravý nebo bohatý. Dokonce sám Bůh nespasí lidi proti jejich vůli. Předpokládejme však, že by si nějaký panovník přál přimět své poddané, aby hromadili bohatství nebo si uchováli sílu těla. Má snad být stanoveno zákonem, že se všichni musí obracet jen na římské lékaře a že jsou povinni žít podle jejich předpisů? Nesmí brát žádné léky, jíst žádné pokrmy kromě těch, které byly připraveny ve Vatikánu nebo které pocházejí z ženevského obchodu?⁽¹²⁾ Nebo budou snad všichni poddaní vázáni zákonem, aby se stali obchodníky nebo hudebníky jen proto, aby byli zámožní a těšili se domácímu pohodlí? Nebo se má každý stát hostinským nebo kovářem, protože někteří hostinští a kováři žijí se svými rodinami v hojnosti a těmito řemesly bohatnou? Ale řeknete, že je na tisíc způsobů, jak vydělat peníze, a jen jediná cesta vede na nebesa. To je skutečně dobře řečeno, zejména když to říkají ti, kteří by chtěli vnutit lidem tu či onu cestu. Protože kdyby bylo více cest, nebylo by možno nalézt jedinou záminku k donucování. Ale když s krajní rozhodností kráčím cestou, jež dle posvátného zeměpisu vede přímo k Jerusalemu,

proč jsem bit za to, že nemám na nohou šněrovací boty, že jsem nebyl správně pokřtěn, že mé vlasy nemají správný sestřih, že cestou jím maso nebo nějaké jiné jídlo, které hoví mému žaludku, že se vyhýbám některým vedlejšími cestami, jež dle mého mínění vedou do hloží nebo do propasti, že jsem si z mnoha stezek, které vedou týmž směrem, vybral tu, která mi připadá nejméně klikatá a nejméně blátivá, že jedni se mi zdají málo skromní a druzí příliš mrzutí na to, aby byli mými společníky na cestách, že následuji vůdce, který buď je nebo není korunován mitrou nebo je oblečen v bílém? Zralá úvaha by nám jistě ukázala, že příčinou nesmiřitelných nepřátelství mezi křesťanskými bratry, kteří se všichni v základech náboženství shodují, bývají většinou právě takové triviální věci — věci, které v případě, že nejsou provázeny pověrami nebo pokřtectvím, je možno buď zachovat nebo vynechat bez újmy pro náboženství a pro spásu duší.

Připusťme, co říkají fanatici a ti, kdo odsuzují všechno, co jim není po chuti, že tyto okolnosti dávají vzniknout různým cestám, které vedou různým směrem. Co z toho vyvodíme? Pouze jedna z cest je skutečně cesta spásy; mezi tisíci cestami, po nichž lidé kráčejí, je však stále nejisté, která je ta pravá. Cestu, která vede na nebesa, nezjeví úředníkovi péče o stát ani právo vydávat zákony o nic spolehlivěji, než ji soukromé osobě zjeví zamýšlení v ústraní. Předpokládejme, že mé tělo je slabé a že jsem stížen nebezpečnou chorobou, proti které je jediný lék, a ten není známý. Přísluší snad proto úředníkovi, aby mi lék předepsal jen proto, že je to lék jediný a mezi mnoha různými léky neznámý? Jen proto, že je jediná cesta, po níž mohu uniknout smrti, bude pro mě bezpečné, když učiním, co mi úředník nařídí? Na věci, jež by každý člověk měl s opravdovostí prozkoumat sám — uvažovat o nich, studovat je, posuzovat a přemýšlet o nich —, nemůžeme pohlížet, jako by byly ve

výsadním vlastnictví jednoho druhu lidí. Panovníci se rodí nadřazení mocí, ale ve skutečnosti stejní jako ostatní smrtelníci. Ani právo, ani umění vládnout nenesou s sebou spolehlivou znalost jiných věcí, a znalost pravého náboženství ze všeho nejméně. Neboť kdyby tomu tak bylo, jak by se mohlo stát, že se pozemští vládcí tak nesmírně liší ve věcech náboženských? Připustíme, že panovník zná lépe cestu k životu věčnému než jeho poddaní nebo přinejmenším že v této nejistotě je bezpečnější a pohodlnější řídit se jeho příkazy. Řeknete: Nařídí-li vám panovník, abyste si vydělával na živobytí obchodem, odmítnete, protože máte pochybnosti o takovém způsobu vydělávání peněz? Odpovím:

62

Na příkaz panovníka se obchodníkem stanu, protože nebudu-li mít v obchodě štěstí, je bohatě schopen mou ztrátu času a mé nesnáze nějak vyrovnat. A je-li pravda, co panovník říká — že si přeje uchránit mě před hladem a chudobou —, pak udělám-li špatný obchod nebo budu mít smůlu a přijdu o všechno, může mě znovu postavit na nohy. Ale ve věcech života příštího tomu tak není. Budu-li tam špatně investovat, budu-li zoufalý, úředník mou ztrátu nijak nevyrovná, nez mírní mou bídu, neobnoví ani zčásti — tím méně zcela — můj blahobyt. Jakou záruku lze dát za vstup do království nebeského?

Možná řeknete, abychom toto neomylné rozhodnutí, jímž budou zavázáni všichni lidé, nepřisoudili státnímu úředníkovi, nýbrž církvi. Co rozhodla církev, to státní úředník nařídí a všichni to budou dodržovat; a on bude vahou své autority dbát o to, aby ve věcech posvátných nikdo nejednal nebo nevěřil jinak, než učí církve. Tak moc rozhodovat zůstane na církvi; úředník sám jí prokazuje poslušnost a vyžaduje poslušnost od ostatních. Na to odpovídám: Kdo nevidí, jak často bylo jméno církve — jež bylo úctyhodné v dobách apoštolů — v pozdější době zneužito ke klamání lidí? To nám v naší

záležitosti za žádných okolností nepomůže. Tvrdím, že jedinou a úzkou stezku, jež vede na nebesa, nezná úředník o nic lépe než soukromé osoby, a proto ho nemohu bezpečně následovat jako svého vůdce; pravděpodobně je neznalý cesty stejně jako já, a na mé spáse mu musí záležet méně než mně samému. Kolik mezi tak mnoha králi židovskými bylo těch, jež kdyby kterýkoli Izraelita následoval, nesešel by z cesty pravé služby Bohu k modloslužbě a skrze slepou poslušnost neupadl do jisté zkázy? Přesto mě povzbuzujete a říkáte, že vše je bez rizika a bezpečné, protože to, co úředník lidem prikazuje a stvrzuje občanskými tresty, není dodržování jeho nařízení v záležitostech náboženských, nýbrž nařízení církve. Ale jaké církve, táži se? Pochopitelně té, která se líbí panovníkovi. Jako by mi nepodsouval své vlastní mínění o záležitostech náboženských, když mě zákony a tresty nutí do té či oné církve. Jaký je v tom rozdíl, vede-li mě on sám, nebo mě předá jiným, aby mě vedli? V obou případech závisím na jeho vůli, a v každém případě on rozhoduje o mé spáse. Byl snad Žid, který uctíval Baala podle příkazu svého krále, o něco bezpečnější, protože mu řekli, že ve věcech náboženství král nenařídil nic ze své hlavy, ani nepřikázal svým poddaným, aby při bohoslužbě konali něco, co neschválila rada kněží a co teologové jejich církve neprohlásili za božské právo? Pokud se náboženství kterékoli církve stane pravdivým a spásným prostě proto, že je prelátí a kněží této církve a jejich nohsledí hlásají a chválí a vynášejí do nebes ze všech sil, jaké náboženství může kdy být prohlášeno za mylné, falešné a škodlivé? Mám pochybnosti o víře sociniánů; bohoslužba papeženců nebo luteránů je mi podezřelá. Bude proto pro mě bezpečnější, když do té či oné církve vstoupím na příkaz úředníka, protože ve věci náboženství nařizuje a trestá jen podle autority a rady učených teologů církve? Po pravdě řečeno však musíme

63

připustit, že církev (musí-li tak být nazýváno shromáždění duchovenstva, jež vydává nařízení) má většinou spíše sklon podrobit se panovníkovu dvoru, než dvůr církvi. Jaká církev byla za ortodoxních či ariánských císařů, je dobře známo. Kdyby snad ty časy byly příliš vzdálené, skýtá nám anglická historie novější příklady, jak za vlády Jindřicha, Eduarda, Marie a Alžběty¹³) duchovenstvo zručně a pohotově měnilo svá nařízení, články víry, podobu bohoslužby, všechno na kývnutí panovníka. Tito monarchové zastávali v otázkách náboženství tak odlišné názory a vydávali tak různá nařízení, že jen šílenec, málem jsem řekl jen ateista, by se odvážil tvrdit, že čestný člověk, který uctíval pravého Boha, mohl být poslušen jejich náboženských příkazů, aniž se provinil proti svému svědomí a své oddanosti k Bohu. Nemusím nic dodat. Když si král dovolí vyhlásit zákony o náboženství druhého člověka, je úplně jedno, zda tak činí na základě vlastního uvážení, či podle církevní autority a rady jiných. Rozhodnutí duchovních, jejichž spory a hádky jsou dostatečně známé, nemohou být o nic rozumnější či méně riskantní než rozhodnutí králova; všechny jejich hlasy dohromady nedodají čerstvou sílu veřejné moci. I když stojí za zmínku, že panovníci zřídka berou ohled na mínění a hlasy církevních činitelů, kteří nejsou příznivě nakloněni jejich vlastní víře a způsobu bohoslužby.

Ale nakonec hlavní bod, který tento spor rozhodne s konečnou platností: i když je úředníkům náboženský názor správný a cesta, kterou ukazuje, vpravdě evangelická, pokud o tom nejsem hluboce přesvědčen ve své mysli, nepřinese mi spásu. Cesta, kterou nastoupím proti svému svědomí, mě nikdy nepřivede do příbytku blažených. Mohu zbohatnout způsobem, který se mi nezamlouvá, mohu být z nemoci vyléčen léky, ke kterým nemám důvěru; ale nemohu být spasen skrze náboženství, kterému nevěřím, nebo bohoslužbou, kterou ko-

nám nerad. Je bez užitku, když nevěřící napodobí vnější zdání morálky; aby se zalíbil Bohu, je mu třeba víry a niterné upřímnosti. Lék může být sebevícе vhodný a obecně osvědčený, pokud jej žaludek ihned po požití vyvrhne, byl podáván marně, a je chyba nutit jej pacientovi proti jeho vůli, když jeho zvláštní ustrojení promění lék v jed. Cokoli lze na náboženství zpochybnit, jedno je však jisté — žádné náboženství, v něž nevěřím, že je pravé, nemůže pro mě být ani pravé, ani prospěšné. Marně tedy nutí úředník poddané do své církve pod záminkou spásy jejich duší. Pokud poddaní věří, přijdou sami od sebe; pokud nevěří, budou zatraceni, ať chodili sebevícе. Vaše projevy dobré vůle a vaše úsilí o spásu lidských duší mohou být sebevětší — člověka nemůžete donutit, aby byl spasen. Nakonec musí být ponechán sám sobě a svému svědomí.

Konečně jsme v otázkách náboženství lidí osvobodili od nadvlády jednoho nad druhým. Jak se tedy mají chovat? Všichni lidé vědí a uznávají, že Bůh by měl být uctíván veřejně — proč bychom se jinak museli scházet na veřejných shromážděních? Lidé nadaní takovou svobodou musí proto vstoupit do nějakého náboženského společenství, aby mohli konat veřejné bohoslužby, nikoli jen kvůli vzájemnému náboženskému vzdělání, ale aby světu podali svědectví, že věří v Boha a že Božímu majestátu nabízejí bohoslužbu, za niž se nestydí, o niž se domnívají, že je Jeho hodná a Jemu přijatelná, a konečně aby čistotou učení, svatostí života a umírněnou formou bohoslužby povzbudili ostatní, aby milovali náboženství a pravdu a aby konali další náboženské slavnosti, které nemůže pořádat člověk sám.

Tato náboženská společenství nazývám církve, a ty by měl úředník tolerovat, neboť lidé se tu shromažďují jen kvůli tomu, co je správné a zákonné pro jednoho každého, totiž pro spásu svých duší;

a v tomto ohledu není rozdílu mezi národní církví a ostatními církvemi, jež se od ní oddělily.

Jako v každé církvi je však třeba věnovat zvláštní pozornost dvěma věcem: vnější formě bohoslužby neboli rituálu, a učení. Pojednáme o každé z nich zvlášť, abychom jasně porozuměli problému tolerance v plné šíři.

66 ■ I. Státní úředník nemůže ani ve své vlastní církvi (a tím méně v jiné) vynucovat pomocí veřejného práva konání bohoslužeb nebo obřadů k uctívání Boha, a to nejen proto, že tyto církve jsou svobodná společenství, ale také proto, že cokoli se Bohu při bohoslužbě nabízí, je ospravedlnitelné pouze z jediného důvodu: ti, kdo to praktikují, věří, že Bůh to přijme. Všechno, co není konáno s touto zárukou, není ani zákonné, ani Bohu milé. Neboť je absurdní dát člověku svobodu v náboženství, jehož cílem je zalíbit se Bohu, a zároveň mu nařídít, aby se Bohu znelíbil právě bohoslužbou, kterou koná. Namítnete: Úpíráte tedy úředníkovi moc nad indiferentními věcmi⁽¹⁴⁾, kterou mu všichni přiznávají? Jestli mu ji odeberete, nezůstane už nic, co by mohl nařizovat zákonem. Odpovídám: Uznávám, že indiferentní věci, a právě jen ony, jsou předmětem legislativní moci.

1. Z toho však nevyplývá, že úředník může v indiferentní věci nařídít, cokoli se mu zlíbí. Měřítkem a mírou zákonodárství je veřejné blaho.⁽¹⁵⁾ Není-li věc pro stát užitečná, pak nemůže být nařízena zákonem, byť je sebevíc indiferentní.

2. Věci svou povahou sebevíc indiferentní se octnou z dosahu úřednickovy jurisdikce, jakmile jsou vneseny do církve a slouží k uctívání Boha; použity zde už nemají nic společného s občanskými záležitostmi. Jediným úkolem církve je spása duší a konání toho či onoho obřadu se v žádném případě nedotýká obce nebo státu. Zachovávání nějakého obřadu při náboženském shromáždění ani jeho vypuštění neškodí ani nemůže škodit živo-

tu, svobodě či majetku druhých. Připusťme například, že omýtí novorozence vodou je samo o sobě věc indiferentní. Připusťme také, že je zákonné, aby úředník takové omývání nařídil zákonem — za předpokladu, že ví, že omývání je účinné při léčbě některých nemocí, k nimž jsou děti náchylné, nebo že může těmto nemocem zabránit, a že také věří, že věc je natolik důležitá, aby byla zajištěna dekretem. Může proto někdo říci, že úředník má totéž právo nařídít zákonem, aby kněží pokřtili všechny děti v posvátné křtitelnici a tak očistili jejich duše? Nebo aby je vůbec zasvěcovali nějakými posvátnými úkony? Kdo by na první pohled neviděl, že tyto dva případy jsou naprosto odlišné? Předpokládejme, že by šlo o dítě žida, a případ mluví sám za sebe. Neboť co brání tomu, aby křesťanský úředník měl židovské poddané? Připustíte-li, že židovi se nemá dít ta křivda, aby byl proti svému přesvědčení nucen praktikovat ve svém náboženství věc, jež je svou přirozenou povahou indiferentní, trváte na tom, že se táž křivda má dít křesťanovi?

67 ■ 3. Věci svou povahou indiferentní se nemohou stát součástí bohoslužby z lidského rozhodnutí, a to právě z toho důvodu, že jsou indiferentní. Protože indiferentní věci nejsou přirozeně ze své podstaty schopny usmířit Boha, nemůže jim žádná lidská moc či autorita propůjčit tolik důstojnosti a dokonalosti, aby si zasloužily Boží přízeň. Užívání indiferentních věcí, jež Bůh nezakázal, je v běžných životních situacích povolené a zákonné a lidské rozhodování a lidská autorita v nich mají své místo. V náboženství a ve věcech posvátných však stejná svoboda není. Při bohoslužbě jsou indiferentní věci zákonné, jen pokud je ustanovil Bůh a pokud je jasným příkazem učinil hodny stát se součástí bohoslužby, kterou jeho Boží majestát laskavě ráčí přijímat z rukou ubohých hříšníků. A když se rozhněvaný Bůh dotáže, *Kdo po vás chce toto?*⁽¹⁶⁾, nebude stačit odpověď, že to nařídil úředník. Když

veřejná jurisdikce bude sahat tak daleko, co všechno nebude v náboženství zákonné? Jaké míchanice obřadů, jaké pověřivé výmysly, opírající se o úředníkovu autoritu, budou předepisovány těm, kteří věří v Boha, přestože jejich svědomí je odmítá a zavrhuje? Jejich převážná část totiž spočívá v náboženském užití věcí svou povahou indiferentních; jsou hříšné jen z toho důvodu, že jejich původcem není Bůh. Kropit vodou, jíst chléb a pít víno jsou věci svou podstatou a v obyčejném životě naprosto indiferentní. Bude proto někdo tvrdit, že tyto věci by měly být zavedeny jako posvátné a stát se součástí bohoslužby, aniž tak ustanoví Bůh?

68 ■ Když to může učinit moc lidská nebo veřejná, proč také nemůže při posvátném shromáždění nařídít jako součást bohoslužby pojidání ryb a pití piva? Proč ne kropení krví poražených dobytčat v chrámech, proč ne pokání vodou a ohněm, proč ne spoustu dalších podobných věcí? Tyto věci mohou být vně náboženství sebevíce indiferentní, ale když jsou zavedeny do posvátných obřadů bez Boží autority, jsou Bohu tak odporné jako obětování psa. V čem je rozdíl mezi štěnětem a beránkem co do božské podstaty, stejně a nekonečně vzdálené od všeho hmotného, pokud ne v tom, že Bůh si žádal pro oslavu svého božství jeden druh zvířete, a nikoli druhý? Vidíte tedy, že neurčené věci, ať jsou sebevíce v moci státního úředníka, nemohou být pod tou záminkou včleněny do posvátného ritu a nařízeny náboženským shromážděním, protože jako součást posvátné bohoslužby okamžitě přestanou být indiferentní. Kdo uctívá Boha, uctívá ho s úmyslem zalíbit se mu a získat jeho přízeň. Toho však nemůže dosáhnout, když na příkaz někoho jiného nabízí Bohu něco, o čem ví, že se to Bohu protiví, protože on to nepřikázal. Tak Boha nejen neusmíří, ale vědomě a úmyslně ho rozhněvá zjevným pohrdáním, což odporuje účelu bohoslužby.

Řeknete mně: Není-li při uctívání Boha nic pone-

cháno na lidském úsudku, jak to, že je církvím dovoleno stanovit čas a místo bohoslužby a tak dále? Odpovídám: Při náboženském obřadu musíme rozlišovat mezi tím, co je součástí bohoslužby samé, a co je pouze její okolnost. Součástí bohoslužby je to, o čem věříme, že si to Bůh žádá a je mu to milé; proto je to nutné. Okolnosti jsou věci, které ačkoli obecně nemohou být při bohoslužbě vynechány, přesto nejsou nijak zvláště určeny, a proto jsou indiferentní. Toho druhu jsou čas a místo bohoslužby nebo šat a póza věřícího, neboť o těch Boží vůle ničeho nepřikázala. Například u židů čas a místo bohoslužby a oděv těch, kdo se bohoslužby účastní, nejsou pouhými okolnostmi, jsou součástí bohoslužby, a pokud je na nich něco chybného nebo se něco pozmění, židé nemohou doufat, že jejich obřady budou Bohu milé a Bůh je přijme. Pro křesťany však, kterým se dostalo evangelické svobody, jsou to jen prosté okolnosti bohoslužby, jež jednotlivá církev může uvážlivě zavést jako zvykové, pokud věří, že tyto okolnosti tak či onak co nejlépe poslouží účelu pořádku, mravnosti a náboženského povznesení. Pro ty však, kdo podle Evangelia věří, že Bůh ustanovil neděli pro svou chválu, není čas bohoslužby okolností, ale součástí bohoslužby, a nemůže být ani změněn, ani opomenut.

69 ■ II. Úředník nemůže zakázat, aby byly při náboženských shromážděních prováděny posvátné obřady a kult, jež si kterákoliv církev ustanovila, protože kdyby tak učinil, zničil by samu církev, jejímž cílem je uctívát Boha svobodně a po svém způsobu. Namítnete: Co když budou chtít obětovat děti nebo — z toho už křesťané byli v minulosti falešně obviněni — propadnou promiskuitním neřestem? Má úředník takové nebo podobné praktiky tolerovat jen proto, že k nim dochází při náboženském shromáždění? Na to odpovídám: Takové věci jsou

nezákonné doma i v životě veřejném, jsou tedy nezákonné i při bohoslužbě a při náboženském shromáždění. Přejí-li si však obětovat tele, zákon by to neměl zakazovat. Meliboeus může doma zákonně zabít své tele a libovolnou část, kterou si vybere, spálit⁽¹⁷⁾; nikomu se tím neděje křivda, nikdo není poškozen na majetku, a z téhož důvodu může také porazit své tele při náboženském obřadu. Nechť věřící zváží, zda se tím zalíbí Bohu; úředník pouze dbá o to, aby stát neutrpěl újmu⁽¹⁸⁾ a nikdo nebyl poškozen na životě ani na majetku. A tak čím by se plýtvalo při hodování, může být použito jako oběť. Za situace však, kdy zájem státu vyžaduje, aby veškeré porážení dobytka na čas ustalo, aby se zvýšil stav stád poničených morem, kdo by nerozuměl tomu, že v takovém případě úředník může všem poddaným zakázat, aby zabíjeli telata, ať už k jakémukoli účelu. Ale v tomto případě je vydán zákon ve věci politické, nikoli náboženské, a je zakázáno telata porážet, nikoli je obětovat. Nyní vidíte, jaký je rozdíl mezi církví a státem. Co je zákonem dovoleno ve státě, nemůže úředník zakázat v církvi. Úředník nemůže a nesmí zakázat při náboženském shromáždění nic z toho, co je dovoleno ostatním poddaným užívat k běžným účelům, přejí-li si kněží té či oné církve užít toho k účelům posvátným. Může-li člověk v souladu se zákonem jíst ve svém domě chléb a pít víno, vsedě nebo vkleče, nesmí mu občanské právo zakázat, aby to též činil při bohoslužbě, i když při ní je užití vína a chleba velmi odlišné, je součástí posvátného kultu a dosahuje mystického významu. Věci, které samy o sobě státu škodí a v běžném životě jsou zapovězeny zákony vydanými v zájmu veřejného blaha, nemohou být v církvi povoleny k posvátným účelům ani si nezasluhují beztrestnost. Úředníci však musí velmi dbát na to, aby záminky veřejného blaha nezneužili k omezení svobody žádné církve. Naopak, co je v běžném životě a mimo uctí-

vání Boha v souladu se zákonem, to nemůže občanské právo zakazovat při bohoslužbách nebo na posvátných místech.

Řeknete: Co když je nějaká církev modloslužebná, má ji úředník rovněž tolerovat? Odpovídám: Jaké právo by mělo být uděleno úředníkovi, aby směl zakázat modloslužebnou církev, aniž by v téže chvíli a na stejném místě nemohl zničit církev ortodoxní? Musíte si totiž uvědomit, že veřejná moc je všude stejná a každý panovník považuje své náboženství za ortodoxní. Je-li totiž státnímu úředníkovi v záležitostech náboženských svěřena taková moc, může — jako ten v Ženevě — krvavým násilím vyhladit náboženství, které považuje za mylné nebo modloslužebné, a jiný úředník v některé sousední zemi může podle téhož práva utiskovat ortodoxní náboženství, a v Indii křesťany. Státní moc může podle panovnickovy libosti změnit v náboženství buď všechno, nebo nemusí měnit nic. Když bude dovoleno do posvátných věcí cokoliv zavádět zákonem, silou a tresty, nebude tomu možno klást žádné meze; úředník bude oprávněn stejnými prostředky vynucovat, aby se všechno přizpůsobilo zákonu pravdy, který si sám vymyslel. Žádný člověk by neměl být zbaven svých pozemských statků kvůli náboženství. Dokonce ani Američané, poddaní křesťanskému panovníkovi, by neměli být oloupeni o život a majetek proto, že nepřijmou křesťanské náboženství. Věřili, že se zalíbí Bohu rituály svých předků a budou spaseni, měli by být ponecháni sami sobě a Bohu.

Začalo to takto: Malý, slabý houf křesťanů, zcela bez prostředků, přijede do pohanské země; cizinci ve jménu prosté lidskosti prosí domorodce, aby jim poskytli věci nezbytné k životu. Dostane se jim všeho potřebného, je jim poskytnuta střecha nad hlavou, a obě rasy se spojí a vytvoří jeden národ. Křesťanské náboženství zapustí kořeny a šíří se, ale ještě není příliš silné. Mezi lidmi vládne mír,

přátelství, důvěra a spravedlnost. Časem je vládce obrácen na víru, a křesťané tudíž nabudou převa-
hy. Dohody se přestanou dodržovat a porušují se
občanská práva, aby mohlo být vyhlazeno modlo-
služebnictví; a nevinní pohané, kteří se přísně řídí
tím, co je správné, a nijak se neprovinili proti dob-
rým mravům a veřejnému právu, jsou připravová-
ni o své životy, olupováni o majetek a o zemi svých
předků, dokud se nevzdají starých náboženských
zvyků a nepřijmou obřady nové a cizí. Nakonec jas-
ně vidíme, kam může vést zápal pro církev spojený
s touhou po nadvládě, a vychází najevo, jak snad-
no se náboženství a spása duší stanou záminkou
pro drancování a výmluvou pro osobní ambice.

72 ■ Věříte-li tomu, že modloslužebnictví má být zce-
la vymýceno prostřednictvím zákonů, trestů, oh-
něm a mečem, pak možná zkuste zaměnit jména
a vztáhněte tento příběh na sebe. Neboť pohany
nelze v Americe zbavit majetku o nic větším prá-
vem než v evropské zemi křesťany, kteří odešli ze
své národní církve, a občanská práva se kvůli ná-
boženství nemají na jednom místě porušovat ani
měnit o nic víc než na druhém.

Namítnete: Modloslužebnictví je hřích, a proto
nemá být tolerováno. Odpovídám na to: Kdybys-
te řekl, že modloslužebnictví je hřích, a proto se
ho máme ze zásady vyvarovat, byl by váš závěr
správný; ale není tomu tak, když říkáte, že je to
hřích, a proto jej má potrestat úředník. Neboť úřed-
níkovi nenáleží, aby činil výtky pomocí zákonů
nebo mečem prověřoval všechno, co považuje za
hřích proti Bohu. Každý souhlasí s tím, že lakota,
neposkytnutí pomoci bližním v nouzi, lenost a mno-
ho dalších podobných nectností jsou hříchy. Ale
koho by napadlo, že by je měly trestat úřady?
Zdravý rozum říká, že neporušují práva jiných lidí
ani neruší veřejný pořádek. Dokonce ani tam, kde
je považují za hříchy, nejsou potlačovány zákonem.
Nejsou zákony proti lhářům, dokonce ani proti kři-

vopřísežníkům, kromě určitých případů, kdy však
nejde o urážení Boha nebo o morální zkaženost,
nýbrž hrozí nebezpečí státu nebo jednotlivci. A co
když se křesťanské náboženství pohanovi nebo mo-
hamedánskému knížeti jeví jako nepravdivé a vů-
či Bohu urážlivé? Neměli by ze stejného důvodu
a stejným způsobem vyhladit křesťany?

Řeknete: Podle Mojžíšova zákona mají být mod-
loslužebníci vyhlazeni. Odpovídám: Vskutku, podle
Mojžíšova zákona; ten však není v žádném přípa-
dě závazný pro křesťany. A z toho, co zákon ukládá
Židům, jistě neuděláte příklad pro všechny. Stej-
ně tak vám nepomůže citovat dobře známý, ale
v tomto případě nepoužitelný rozdíl mezi právem
morálním, soudním a obřadním.⁽¹⁹⁾ Direktivní zá-
kon je totiž závazný pouze pro ty, jimž je určen.
Slyš, Izraeli⁽²⁰⁾ dostatečně omezilo platnost záko-
na na lid izraelský. To samo by mělo být dostateč-
nou odpovědí těm, kdo by rádi z autority Mojžíšo-
va zákona uložili hrdelní trest modloslužebníkům.
Rozvinu však tuto argumentaci trochu více.

73 ■ V židovském království byly dva druhy modlo-
služebníků. Za prvé ti, kteří poté, co byli zasvěceni
mojžíšskými obřady a stali se příslušníky této po-
spolitosti, odpadli od víry v Boha Izraele. Ti byli
soudně stíháni jako zrádci a rebelové a obviněni
z urážky panovníka. Stát Židů se totiž velmi lišil od
všech ostatních v tom, že byl založen jako teokra-
cie, nerozlišovalo se v něm tedy a nemohlo rozlišo-
vat mezi církví a státem — k tomu došlo až po Kris-
tově narození. Zákony, které tomuto lidu ukládaly
uctívat jediného neviditelného Boha, byly občan-
ské zákony a byly součástí politické vlády, jejímž
zákonodárcem byl sám Bůh. Nuže, ukážete-li mi
někde stát ustavený na tomto základě, připustím,
že církevní zákony tam splyvají s občanskými,
a úředník tedy může a má všem svým poddaným
bránit mečem v přijímání jiných forem bohoslužby
nebo cizích rituálů.

Ale podle Evangelia se v žádném případě nic takového nemůže dít ve státě křesťanském. Připouštím, že je mnoho království a obcí, které byly obráceny na křesťanskou víru, ale podržely si a uchovaly starou formu vlády, a Kristus jim ve svém Zákoně nic nepřikazoval. Vyučoval je víře a mravním zásadám, jimiž jedinci mohou dosáhnout života věčného, ale neustavil stát, nezavedl pro svůj lid novou osobitou formu vlády, ani žádného úředníka nevyzbrojil mečem, aby nutil lidi k víře či bohoslužbě, kterou předepsal svému lidu, ani aby jim bránil v praktikování jiného náboženství.

74 ■ Za druhé, cizinci a lidé vzdálení izraelské spolitosti nebyli nuceni násilím, aby přijali mojžíšské obřady, ale zákon naopak v téměř odstavci, v němž hrozí modloslužebným Izraelitům smrti (Exodus 22,20-21), stanoví, že nikdo nemá škodit cizím lidem nebo je utlačovat. Připouštím, že sedm národů, jež vlastnily zemi, která byla přislíbena Izraelitům, mělo být zcela vyhlazeno, ale to nebylo proto, že uctívaly modly. Neboť kdyby to byl ten důvod, proč by byli ušetřeni Moábcí a další kmeny, také uctívající modly?⁽²¹⁾ Důvod byl ten, že Bůh byl tím zvláštním způsobem králem židovského lidu, proto nemohl ve svém království trpět vzývání žádného jiného božstva, zejména pak v zemi Kanaán, neboť to by byl přísně vzato čin velezrady proti němu samému. Takové veřejné odpadlictví bylo na prasto neslučitelné s vládou Jahveho, jež byla v té zemi čistě politická. Veškeré modloslužebnictví bylo tedy vytlačeno za hranice jeho království, protože proti právu Jahveho na vládu vyznávalo jiného krále, tedy jiného Boha. Obyvatelé této země měli také být vyhnáni, opuštěný a nedělený majetek měl být dán Izraelitům. A z podobného důvodu děti Ezaua a Lota zničily Emejce a Chorejce, z téhož důvodu dal Bůh jejich zemi vetřelcům, jak se čtenář snadno dočte v druhé kapitole knihy Deuteronomium. Ačkoli však bylo veškeré modloslužeb-

nictví vytlačeno za hranice země Kanaán, nebyl každý modloslužebník popraven. Jozue uzavřel dohodu s celou rodinou Rachaby a s veškerým lidem gibeónským⁽²²⁾ a ušetřil je; i mezi Hebrejci bylo mnoho zajatců, kteří byli modloslužebníky. Kraje za hranicemi země zaslíbené sahající až k Eufratu dobyli David a Šalamoun a proměnili je v provincie. Z tolika zajatců, z tolika národů poddaných židovské moci — pokud jsme četli — nebyl nikdy žádný potrestán za modloslužebnictví, ačkoli všichni jím byli s jistotou vinni; nikdo nebyl nucen silou ani tresty, aby přijal náboženství Mojžíšovo a uctíval pravého Boha. Když se pohan obrátil na židovskou víru a přál si získat občanství, uznal zákony státu Izrael, to jest současně přijal jejich náboženství. To však učinil dobrovolně, sám od sebe, nikoli pod silným nátlakem vládce. Nepodrobil se nedobrovolně, aby projevil svou poslušnost, nýbrž usiloval a ucházel se o to jako o privilegium.

A jakmile se stal občanem, podrobil se zákonům společenství, jež uvnitř hranic země Kanaán modloslužebnictví zakazovaly. Tento zákon se však nevztahoval na vnější oblasti a národy žijící za hranicemi.

Tolik tedy o vnějším uctívání Boha. Teď vedme úvahu o víře.

Některá církevní učení jsou praktická, jiná jsou spekulativní; obojí spočívají ve znalosti pravdy, přesto spekulativní prostě končí u pochopení, praktická určitým způsobem ovlivňují vůli a dobré chování. Spekulativní učení a články víry (jak se jim říká), jež pouze vyžadují, aby se v ně věřilo, nemohou tedy být v žádném případě církvi uloženy občanským zákonem. Vždyť co získáme tím, že člověku zákonem uložíme dělat něco, co dělat nemůže, i kdyby si to sebevíce přál? Věřit, že to či ono je pravda, není v moci naší vůle. Ale o tom jsem toho už řekl dost. Ať člověk alespoň předstírá, že

věří! Pro spásu své duše lže Bohu a lidem! Pěkné náboženství, vskutku! Pokud se úředník domnívá, že tak může lidi spasit, pak zjevně málo rozumí tomu, kudy vede cesta ke spáse. A pokud to nedělá, aby lidi spasil, proč má takovou starost o články víry, že je ukládá zákonem?

76 ■ Dále by úředník neměl žádné církvi zakazovat, aby zastávala spekulativní názory nebo jim vyučovala, protože nemají žádný vztah k občanským právům jeho poddaných. Pokud papeženec věří, že čemu jiní říkají chléb, je skutečně tělo Kristovo, nijak neškodí svému bližnímu. Pokud žid nevěří, že Nový zákon je slovo Boží, nemění tím žádná občanská práva. Jestli má pohan pochybnosti o Starém i Novém zákoně, nemá být proto trestán jako bezectný občan. Moc úředníka a majetek občanů mají být stejně bezpečné, ať těmto zákonům věří, nebo ne. Ochotně připustím, že tyto myšlenky jsou nepravdivé a absurdní. Ale zákony neurčují pravdivost názorů, nýbrž chrání bezpečí a jistotu pospolitosti a majetek každého člověka. To jistě není důvod ke smutku. Neboť pravda by si jistě vedla dobře, kdyby byla jednou odkázána sama na sebe. Nedostává se jí a nikdy nebude dostávat podpory od moci velkých mužů, kteří ji vždy nerozpoznají a nevitají. Nepotřebuje sílu, aby našla cestu k lidské mysli, ani jí nevyučují mluvčí zákona. Vypůjčená cizí pomoc prosadí většinou omyly. Pokud pravda nedojde pochopení sama svým vlastním světlem, nemůže toho dosáhnout žádnou vnější silou. Ale dosti o tomto tématu. Přejděme k praktickým zásadám.

Poctivost v jednání, jež tvoří nemalou část náboženství a upřímné zbožnosti, se také týká občanského života, a v ní spočívá spasení jak lidských duší, tak státu. Morální jednání přísluší tedy pravomoci dvora vnějšího i vnitřního⁽²³⁾ a podléhá vládě pána občanského i domácího; mám na mysli úředníka a svědomí. A tu je riziko, že jeden poruší prá-

vo druhého a mezi strážci pořádku a strážci duše může dojít ke sváru. Zvážíme-li však poctivě, co už bylo řečeno o mezích každé vlády, snadno odstraníme každou nesnáz, která se v tomto směru vyskytne.

Každý smrtelník má nesmrtelnou duši, jež může dojít věčné blaženosti nebo věčného utrpení, a spása jeho duše závisí na tom, zda v tomto životě koná věci, jež jsou k získání Boží přízně nezbytné a Bůh je přikázal, a zda jim věří. To tedy znamená, že za prvé člověk je nade vše ostatní povinen zachovávat právě tyto věci, usilovat o ně a konat je s největší pečlivostí, pílí a vytrvalostí, neboť nic z údělu smrtelníka není v žádném případě srovnatelné s věčností. Za druhé z toho dále plyne, že pokud člověk nesprávnou bohoslužbou neporušuje práva druhých nebo jim nezpůsobí újmu tím, že nesdílí jejich správné náboženské názory, a pokud jeho věčné zatracení neuškodí jejich prospěchu, starost o spásu duše přísluší jen jemu samému. Ale nechápejte to tak, že chci křesťanovi bránit ve vyslovení výtek naplněných křesťanskou láskou nebo ve snaze poukázat na lidské hříchy, jež jsou jeho největší povinností. Každý může pro spásu druhého člověka použít tolik napomenutí a argumentů, kolik uzná za vhodné. Musí se však zdržet násilí a donucování, a nic z toho nesmí dělat kvůli získání nadvlády. V těchto věcech není nikdo povinen být poslušen napomenutí nebo příkazů druhého více, než sám chce. Stran svého spasení má každý člověk nejvyšší a konečnou pravomoc rozhodovat sám za sebe, protože se to týká jen jeho samého a nikomu svým postojem nepůsobí újmu.

77 ■ Kromě nesmrtelné duše má člověk život pozemský. Ten je ošidný, jeho délka je nejistá a k jeho zachování člověk potřebuje pozemské prostředky, které si v potu tváře buď opatřil nebo musí opatřit. Neboť věci potřebné k příjemnému a šťastnému životu se neobjeví samy od sebe, člověk je kvůli nim

obtěžen další starostí. Lidé jsou však nepoctiví a většina z nich raději sklízí ovoce práce druhých, než aby sami pracovali; proto musí spolu vstoupit do společenství — aby ochránili své vlastnictví, bohatství a majetek a také svou svobodu a tělesnou sílu, jež potřebují k životu, a aby vzájemnou pomocí a spojenými silami jednomu každému zabezpečili soukromé vlastnictví věcí k životu nezbytných. Přitom starost o věčné spasení je ponechána jednotlivci; neboť k tomu, aby došel spasení, mu píle druhého nedopomůže, ztráta spásy nevede k ničím újmám, naděje na spásu není možno nikomu vzít násilím. Avšak lidé, kteří se spojili v občanskou společnost vzájemnou smlouvou o pomoci při obraně věcí pozemských, mohou být přesto o svůj majetek připraveni loupeží nebo podvodem spoluobčanů nebo nepřátelským útokem z ciziny. Prostředek proti druhému zlu spatřujeme ve zbraních, bohatství a v počtu obyvatel; prostředek proti prvému zlu v zákonech. Starostí o tyto záležitosti a pravomocí všech těchto prostředků užívat pověřilo společenství úřady. Takové jsou důvody, smysl a hranice zákonodárné moci⁽²⁴⁾, jež je nejvyšší mocí v každém státě, to jest zajistit zejména bezpečnost soukromého vlastnictví jednotlivců, ale také celého národa a jeho veřejných zájmů, aby národ mohl vzkvétat a rozmnožovat se v míru a blahobytu a aby jeho bezpečnost před cizím vpádem spočívala pokud možno v jeho vlastní síle.

V tom máme jasno, snadno tedy pochopíme hranice, jež vymezují výsadní právo úředníka vydávat zákony. Je to veřejné blaho ve věcech pozemských a světských, jež je jediným důvodem pro vstup do společenství, a je jeho jediným cílem, jakmile stát vznikne, a na druhé straně svoboda, jež je ponechána jednotlivcům ve věcech života příštího: zejména že každý může dělat to, o čem věří, že se tím zalíbí Bohu, na jehož dobré vůli spasení lidí závisí. Neboť poslušnost náleží především

Bohu, teprve potom zákonům. Namítnete ovšem: Co kdyby úředník nařídil dekretem něco, co svědomí jedince chápe jako nedovolené? Odpovídám: Je-li stát spravován v dobré víře a poradci úředníka skutečně dohlížejí na veřejné blaho občanů, stane se to zřídka. Ale kdyby se to přece jen stalo, pak doporučuji, aby se takový jedinec zdržel činnosti, o níž mu jeho svědomí říká, že je nezákonná, a podrobil se trestu, neboť přijmout trest nezákonné není. Neboť osobní rozhodnutí kteréhokoli jedince, jež souvisí se zákonem vydaným v politických záležitostech a pro veřejné blaho, neubere zákonu na jeho závaznosti ani nemá být předmětem snášenlivosti. Týká-li se však zákon věcí, jež jsou mimo pole úředníkovy působnosti, jako například nutí-li zákon příslušníky národa nebo jeho část, aby přijali cizí náboženství a osvojili si nové způsoby, pak ti, kteří nesouhlasí, nejsou takovým zákonem vázáni, protože politická společnost byla ustavena pouze proto, aby každému jednotlivci zachovala vlastnictví věcí pozemských, a za žádným jiným účelem. Starost o duši a o věci duchovní, jež nenáleží státu a nemohou mu být podřízeny, je vyhrazena a ponechána jednotlivci. Tak ochrana života a věcí pozemských přísluší státu a zachovat je jejich vlastníkům je povinností úředníka. Pozemské věci tedy není možno podle libosti úředníka jednomu vzít a druhému dát, dokonce ani zákonem nemůže být soukromý majetek jedněch rozdělen mezi spoluobčany z důvodu, který nemá nic společného s občanskou společností, mám na mysli z důvodu náboženského; neboť náboženství, ať pravé nebo mylné, nepřináší ostatním občanům žádnou újmu ve světských záležitostech, které jediné jsou předmětem vládnutí.

Namítnete: Co když úředník věří, že tak činí pro veřejné blaho? Odpovídám: Soukromé mínění kteréhokoli jednotlivce, mýlí-li se, ho v žádném případě nezbavuje povinnosti dodržovat zákon, takže

ani soukromé mínění úředníka, a já je mám za soukromé, ho neopravňuje vložit na poddané další zákony, neboť to nedovoluje nebo by neměla dovolovat ústava státu. Tím spíše, když tak úředník činí, aby obohatil a zvýhodnil své nohsledy, členy své sekty, ke škodě ostatních. Tážete se: Co když úředník věří, že nařizuje jen to, co je v jeho pravomoci a státu je ku prospěchu, ale jeho poddaní si myslí opak? Kdo je rozsoudí? Odpovídám: Jen Bůh, neboť na zemi není žádného soudce mezi zákonodárcem a lidem.⁽²⁵⁾ V tomto případě, tvrdím, jen Bůh sám může rozhodnout, on odmění při Posledním soudu každého podle jeho zásluh, to jest podle upřímnosti a poctivosti, s níž usiloval o šíření zbožnosti, míru a veřejného blaha. Řeknete: A co máme dělat do té doby? Odpovídám: Člověk by se měl prvně starat o svou duši, a pak by měl dělat všechno pro zachování míru; ačkoliv jen málo lidí si bude myslet, že mír je tam, kde vidí zemi proměněnou v poušť. Mezi lidmi jsou dva druhy sporů, jedny lze řešit zákonem, druhé silou; a povaha sporů je taková, že tam, kde jeden ustává, druhý začíná. Ale mně nepřísluší zkoumat, kam až u jednotlivých národů sahají práva úředníků. Víím jen, co se obvykle stane, když dojde ke sporům, kde není soudce. Řeknete: Pak nastoupí úředník, protože je silnější, a prosadí svou. Odpovídám: To je pravda, ale my se ptáme na pravidla správného počínání, nikoli na výsledek pochybných sporů.

[1.] Ale abychom postoupili k jednotlivostem, nejprve řeknu, že úředník by neměl tolerovat žádná učení neslučitelná s lidskou společností a odporující dobrým mravům, jež jsou pro zachování občanské společnosti nezbytné. Takové případy jsou však v církvích výjimečné. Neboť pravděpodobně žádná sekta nedosáhne takového stupně šílenství, že by považovala za správné vyučovat jako náboženské učení věci, které zjevně podkopávají základy společnosti, a mínění veškerého

lidstva je tudíž odsuzují, a ohrozila tak svůj vlastní zájem, klid a pověst.

2. Skrytější zlo, pro stát mnohem nebezpečnější, je, když lidé sobě a členům své sekty připisují nějakou zvláštní výsadu v rozporu s občanským právem a skrývají to krásnými slovy určenými k oklamání druhých. Stěží najdete lidi, kteří učí hrubě a otevřeně, že dané slovo není třeba dodržet, že kterákoli sekta může svrhnout panovníka z trůnu nebo že vláda nad všemi věcmi náleží pouze jim. Neboť takové názory, tak hrubě a otevřeně pronesené, by okamžitě upoutaly pozornost úřadů a probudily oči veřejného mínění k bdělosti, aby zlu číhajícímu v jejich lůně zabránily šířit se dál. Přesto najdeme lidi, kteří říkají totéž jinými slovy. Neboť co jiného mají na mysli, když učí, že slovo dané kacířům netřeba dodržet? Jsou samozřejmě toho názoru, že výsada porušit dané slovo patří jim; neboť všechny, kteří nejsou jejich vyznání, prohlašují za kacíře nebo je alespoň za kacíře prohlásit mohou, kdykoli si zámánou. Jaký smysl má, když tvrdí, že exkomunikovaní králové přijdou o svá království⁽²⁶⁾, když ne ten, že si tak osobují pravomoc sesadit krále, jelikož uplatňují výlučné právo své hierarchie na exkomunikaci? Tvrzení, že vláda pochází z milosti, ve svých důsledcích implikuje, že ti, kteří tento názor zastávají, si osobují nárok na vlastnictví všech věcí, neboť nebudou tak skromní, aby nevěřili či alespoň neprohlašovali, že oni sami jsou ti skutečně zbožní a věrní. Tito a jim podobní, kteří věrným, zbožným a ortodoxním v občanských záležitostech, to jest sami sobě, připisují nějakou výsadu nebo pravomoc nad ostatními smrtelníky, nebo kteří si pod záminkou náboženství činí nárok na autoritu nad lidmi, kteří nepatří do jejich církevního společenství nebo jsou od tohoto společenství jakýmkoli způsobem odděleni — ti všichni nemají právo, aby je úředník toleroval; stejně jako toto právo nemají ti, kteří odmítají učit, že by měli

být tolerováni členové vlastní církve, kteří mají jiné názory. Neznamenají taková a podobná jejich učení jen tolik, že budou-li mít vhodnou příležitost, zaútočí na zákony státu a na svobodu a majetek občanů, a že u úředníka hledají svobodu a shovívavost jen tak dlouho, dokud nezískají dost prostředků a nebudou mít dosti sil, aby se o takový útok pokusili?⁽²⁷⁾

3. Církev, jež je ustavena tak, že všichni, kteří do ní vstoupí, přejdou *ipso facto* do poddanství a služeb jiného panovníka, nemá právo na to, aby ji úředník toleroval. Neboť za takových podmínek by úředník na svém vlastním území a ve svých městech uvolnil místo pro cizí jurisdikci a dovolil občanům, aby se dali jako vojáci naverbovat proti jeho vlastní vládě. Neužitečné a mylné rozlišování mezi dvorem a církví neskýtá lék proti tomuto zlu; dvůr i církev totiž rovným dílem podléhají absolutní autoritě téže osoby, která může nejen přesvědčit členy své církve, aby přijali, cokoli se jí zlíbí — buď jako něco samo o sobě duchovního, nebo jako něco, co se týká duchovních záležitostí —, ale může jim to i nařídít pod trestem věčného ohně. Je absurdní, aby se někdo považoval za mohamedána jen v náboženství, a jinak se vydával za věrného poddaného křesťanského úředníka, když připouští, že je slepě oddán konstantinopolskému muf-tímu, jenž sám je zcela podroben otomanskému sultánovi, a vymýšlí si smyšlená zjevení svého náboženství, jak se mu zlíbí. Ale takový Turek mezi křesťany by ještě zjevněji odmítal křesťanskou vládu, kdyby tutéž osobu uznával za hlavu své církve a také za nejvyššího představitele státu.

4. Konečně ti, kteří popírají existenci Boha, nemají být tolerováni vůbec. Sliby, úmluvy a přísahy, jimiž je lidská společnost vázána, nejsou pro ateistu závazné a svaté; když odstraníte Boha, třeba jen v myšlenkách, vše se rozpadne. Dále pak člověk, který svým ateismem veškeré náboženství pod-

rývá a ničí, nemůže ve jménu téhož náboženství vznášet nárok, aby sám byl tolerován. A pokud jde o ostatní praktická učení, přestože nejsou prosta omylu, není důvodu, aby církve, které jim vyučují, nebyly tolerovány, pokud neusilují o vládu nad druhými nebo o občanskou beztrestnost.

Zbývá mně říci několik slov o společenstvích, o nichž se soudí, že jsou největší překážkou na cestě učení o toleranci, protože všeobecně rozšířené mínění je považuje za semeniště pobořování a líheň politických nesvárů, jimiž možná kdysi byly.⁽²⁸⁾ To však nezpůsobily jejich zvláštní přirozené vlohy, ale nešťastný osud v potlačené nebo špatně ustavené svobodě. Takové obviňování by ustalo, jakmile by byl vydán zákon, jenž by zaručoval snášenlivost těm, jimž spravedlivě náleží, a všechny církve by zavázal k tomu, aby učily toleranci a aby jako základ své vlastní svobody položily princip snášenlivosti k druhým⁽²⁹⁾, dokonce i k těm, kteří s nimi v posvátných otázkách nesouhlasí, a jenž by stanovil, že v záležitostech náboženství nikdo nesmí být k ničemu nucen žádným zákonem nebo silou. Ustavení této jediné zásady by odstranilo všechny pohnutky ke stížnostem a nepokojům z důvodu svědomí; a jakmile budou odstraněny příčiny nespokojenosti a zloby, nezůstane v těchto společenstvích nic, co by nebylo více mírumilovné a méně sklonné vyvolávat politické nepokoje, než v kterémkoli jiném společenství. Nechme si tato obviňování projít hlavou.

Řeknete: Shromažďování a sdružování ohrožují stát a jsou hrozbou míru. Odpovídám: Je-li tomu tak, proč jsou každý den takové davy na tržišti, takové sešlosti v soudních síních, proč se lidé sdružují ve spolcích a společně se tísí ve městech? Řeknete: To jsou občanská shromáždění, my máme námitky proti shromážděním církevním. Odpovídám: Jak by shromáždění, jež mají tak daleko

k občanským záležitostem, mohla nejvíce tíhnout k vyvolávání nepokojů! Řeknete: Občanská shromáždění jsou složená z lidí zastávajících různé názory na záležitosti náboženské, ale všechny osoby na církevních shromážděních sdílí jeden názor. Odpovídám: Jako by souhlas v posvátných otázkách a spása duše byly spiknutí proti státu! Když lidé mají méně svobody shromáždovat se na veřejnosti, jsou o to jednotnější. Řeknete: Do občanského shromáždění může přijít každý, ale náboženské tajné schůzky jsou mnohem příhodnějším místem pro tajné a důvěrné porady. Odpovídám: Není pravda, že všechna veřejná shromáždění jsou otevřená všem, neboť spolky a jim podobné všem otevřeny nejsou. Ale jsou-li některé náboženské schůzky soukromé, kdo, ptám se, je tím vinen? Ti, kteří touží, aby byly veřejné, nebo ti, kteří je zakazují? Řeknete: Společenství ve věcech posvátných představuje nejsilnější možné pouto lidských myslí, a je tudíž nejnebezpečnější. Odpovídám: Je-li tomu tak, proč se úředník nebojí své vlastní církve a proč nezakazuje její shromáždění jako hrozbu sobě samému? Řeknete: Protože sám je jejich součástí a jejich hlavou. Odpovídám: Jako by také nebyl součástí státu a hlavou celého národa! Mluvme tedy jasně. Úředník se obává jiných církví, nikoli té své, protože té je příznivě nakloněn a je k ní shovívavý, k jiným je však přísný a nesmlouvavý. Ty své pěstuje jako děti a dovolí jim i rozpustilosti. Ty druhé užívá jako služebníky, a přestože jsou ve svých životech bez viny, stále častěji je odměňuje nucenou prací, vězením, zabavením majetku a smrtí. Svě s láskou hýčká, ty druhé při každé příležitosti deptá. Nechť úředník zamění jejich postavení nebo nechť se ti, kteří mají jiný názor, těší v občanských záležitostech stejným právům jako ostatní občané, a najednou zjistíte, že už netřeba se náboženských shromáždění bát. Vymýšlejí-li lidé buřičské plány, činí tak proto, že útlak je činí nešťastnými, nenutí

je k tomu to, že se sešli kvůli náboženství. Spravedlivé a umírněné vlády jsou všude v klidu a v bezpečí; ale když jsou lidé zatíženi bezprávím a tyranstvím, jsou vždycky odbojní. Víím, že často dochází ke vzpouřám, a k mnoha z nich ve jménu náboženství; ale také je pravda, že kvůli náboženství se s poddanými často špatně zachází a že žijí bídě; věřte mi však, tato narušení práv nepramení ze zvláštní povahy té či oné církve nebo náboženského společenství, ale z všeobecných mravů všech lidí, kteří když úpí pod nespravedlivým břemenem, snaží se setřást jho, které odírá jejich krky. Ponechme stranou náboženství a představme si, že za základ rozlišení vezmeme fyzické vlastnosti; s těmi, kteří mají černé vlasy nebo šedé oči, budeme zacházet jinak než s ostatními občany, takže nebudou moci svobodně kupovat a prodávat a budou mít zákaz provozovat svá řemesla, rodiče budou zbaveni práva na výchovu svých dětí a péči o ně, soudní síně budou pro ně zavřené nebo budou proti nim zaujaté; proč myslíte, že se úředník tolik neobává těch, kteří spolu nesdílejí nic kromě pronásledování a barvy vlasů nebo očí, jako těch druhých, kteří se spojili kvůli náboženství? Někteří vstupují do společenství kvůli povolání a zisku, druzí, kteří žijí v zahálce, tam vstupují kvůli zábavě. Někteří se scházejí kvůli společenským stykům, protože žijí v jednom městě a jsou sousedé, jiní se sdružují, aby sdíleli náboženské obřady. Ale ke vzpouře spojí lidi pouze jediná věc, a to je útlak. Řeknete: Cože, vy dovolíte, aby se lidé k bohoslužbě scházeli proti úředníkově vůli? Odpovídám: A proč proti jeho vůli? Jejich počínání je zákonné a nutné. Proti úředníkově vůli, říkáte? A právě na to si stěžují; to je původ zla a neštěstí, jež padlo na náš stav. Proč jsou shromáždění méně přípustná v kostele než v divadle nebo v cirkuse? Shromáždění v kostele není o nic hříšnější nebo o nic víc pobuřující než kdekoli jinde. Závěr jednoduše je:

špatně se s lidmi zachází, a proto jsou nesnesitelní. Odstraňte diskriminaci způsobenou nespravedlivým zákonem, změňte zákon, zrušte tresty, které musejí snášet, a všechno bude klidné a bezpečné. Pak ti, kteří nesouhlasí s úředníkovým náboženstvím, se budou cítit stále více vázáni zachovávat ve státě mír, protože jejich podmínky tam budou lepší, než obvykle jsou jinde; a všechny různé kongregace budou jako početní strážci veřejného pořádku přísně dohlížet jedna na počínání druhé, aby nevyvíšlely žádné novoty, aby nedošlo k žádné změně ve formě vlády, protože nemohou doufat v nic lepšího, než v to, co mají, to jest ve stejné podmínky jako jejich spolu-poddaní, pod spravedlivou a umírněnou vládou. Nyní, když církev, jež v náboženství souhlasí s panovníkem, je považována za hlavní podporu každé občanské vlády, a to z jediného důvodu, jak jsem už ukázal, že úředník je laskavý a zákony jsou církvi příznivě nakloněny, o co více a jak silněji bude střežena bezpečnost státu, kde se všichni dobří občané, ať patří ke kterékoli církvi, těší téže přízni panovníka a témuž dobrodiní zákonů, bez rozdílu náboženství, a pouze zločinci a narušitelé veřejného pokoje mají důvod obávat se přísnosti zákona?

Bližíme se k závěru, žádáme práva, jež jsou zaručena ostatním občanům. Je dovoleno uctívat Boha po římském způsobu? Nechť je to také dovoleno po způsobu kalvínském. Je dovoleno mluvit na tržišti latinsky? Dovolte těm, kdož si to přejí, mluvit také latinsky v kostele. Je zákonné, aby člověk ve svém domě klečel, stál nebo seděl, dělal taková či onaká gesta, nosil šat bílý nebo černý, krátký nebo dlouhý? Nechť není nezákonné jíst chléb, pít víno a omývat vodou v kostele a nechť cokoli jiného, co je zákonem dovoleno v obyčejném životě, je nadále dovoleno každé církvi při bohoslužbě. Nechť kvůli takovým záležitostem není zničen život člověka nebo jeho tělo nebo stržen je-

ho dům či člověk není zbaven svého postavení. Ve vaší zemi je povolena církev, již spravují kněží; tak proč ne pro ty, kteří to chtějí, církev spravovaná biskupy? Církevní moc, ať ji vykonává jedna osoba nebo více osob, je všude stejná; nemá jurisdikci v záležitostech občanských ani moc donucovací, a bohatství a státní důchod nejsou věcí církevní vlády. Že církevní shromáždění a kázání jsou zákonná, dokazuje obecná zkušenost. Dovolujete je členům jedné církve nebo sekty, tak proč ne všem? Je-li při náboženské schůzce zosnováno spiknutí proti veřejnému pořádku, mělo by být potlačeno stejným způsobem, jako by se to stalo na trhu, a žádným jiným. Obsahuje-li kázání v kostele něco pobuřujícího, měl by trest být stejný, jako kdyby totéž bylo proneseno na tržišti. Tato shromáždění by neměla být útočištěm buřičů či osob neřestných. Na druhé straně by shromáždění v kostele nemělo být o nic méně zákonné než u soudu, ani by nemělo být shromáždění jedněch občanů odsouzenihodnější než setkání druhých. Nikdo by neměl být učiněn předmětem nenávisti nebo podezření pro hříchy druhých, ale jen pro špatné skutky své vlastní. Lidé, kteří jsou buřiči, vrazi, političtí vrazi, zloději, lupiči, cizoložníci, klevetníci, nactiutřači a tak dále, ať patří ke kterékoli církvi, ať národní či ne, by měli být potrestáni a potlačeni. Ale s těmi, jejichž učení je mírumilovné a jejich mravy čisté a bezúhonné, by se mělo zacházet stejně jako s jejich spoluobčany. A jsou-li ostatním dovolena shromáždění, předepsané obřady, oslavy velkých svátků, kázání a veřejné bohoslužby, mělo by být toto všechno stejným právem dovoleno remonstrantům, anti-remonstrantům, luteránům, anabaptistům nebo sociniánům.⁽³⁰⁾ Vskutku, abych pravdu řekl, jak se sluší mezi muži, ani pohan, mohamedán nebo žid by neměli být vyloučeni ze státního společenství kvůli svému náboženství. Evangelium nic takového nepřikazuje. Církev, která praví:

„Proč bych měl soudit ty, kdo jsou mimo nás?“ (První list Korintským 5,12-13), po tom netouží. Stát, který lidi přijímá a uznává jako lidi, pokud jsou čestní, mírumilovní a pilní, nic takového nevyžaduje. Dovolíte pohanovi, aby ve vaší zemi obchodoval, ale zakážete mu, aby se modlil k Bohu nebo ho uctíval? Židům je dovoleno mít obydlí a soukromé domy; proč jsou jim upírány synagogy? Je snad jejich učení mylnější, jejich bohoslužba ohavnější nebo jejich spojení nebezpečnější, když se shromáždí na veřejnosti, než když se setkávají v soukromých domech? Kdyby se v těchto věcech židům a pohanům vyhovělo, bylo by snad postavení křesťanů v křesťanském státě horší? Řeknete: Ano, samozřejmě, protože mají větší sklon k politikaření, k vzpourám a k občanským válkám. Odpovídám: Je to chyba křesťanského náboženství? Jestli ano, pak je křesťanské náboženství jistě ze všech náboženství nejhorší a není správné, abyste je vyznával a aby stát je toleroval. Neboť je-li toto duch křesťanského náboženství samého, toto jeho přirozenost — rozvracet a ničit veřejný pořádek, pak dokonce ani církev, již úředník prokazuje svou přízeň,⁽³¹⁾ nemůže být nevinná. Jsme však daleci toho, abychom řekli něco takového o náboženství, jež nejvíce odporuje chamtivosti, ctižádosti, nersvornosti, sporům a světským choutkám, a je to nejskromnější a nejmírumilovnější náboženství, jaké kdy bylo. Musíme tedy pátrat po jiné příčině oněch zel, která se připisují náboženství. A uvažujeme-li správně, shledáme, že příčina plně spočívá v předmětu, o němž pojednávám. Nikoli různorodost názorů, již se nelze vystříhat, ale nechota snášet lidi jiného smýšlení způsobila většinu nersvárů a válek, které v křesťanském světě povstaly kvůli náboženství. Představitelé církve, hnáni hrabivostí a touhou po nadvládě, užili všech prostředků, aby štváli a burcovali proti neortodoxním; jak úředník, jehož ctižádost ho často učinila neschop-

ným odporu, tak lidé, kteří jsou vždy pověřiví, a tudíž hloupí, ti všichni hlásali v rozporu se zákony Evangelia a se zásadami milosrdenství, že schismatické a kacíři mají být vypleněni a zničeni; a tak směřovali dvě zcela odlišné věci, církev a stát. V praxi lidé trpně nedovolí, aby byli zbaveni majetku, který nabyli počestnou prací, a v rozporu se vším právem, lidským i božským, byli vydáni jako kořist cizímu násilí a drancování, zvláště když jsou jinak zcela bezúhonní a když to, oč jde, se vůbec netýká občanského práva, ale svědomí každého jednotlivce a spásy jeho duše, za niž je odpovědný pouze Bohu. Co jiného lze očekávat, než že tito lidé, sužovaní zlem, jehož jsou obětí, nakonec přesvědčí sami sebe, že je zákonné čelit násilí násilím, a zbraněmi, které mají k dispozici, bránit práva, která jim dal Bůh a příroda a jichž mohou být zbaveni jen kvůli svým zločinům, nikoli kvůli náboženství? Že takový byl až doposud běh událostí, vydatně prokázala historie, a rozum jasně říká, že totéž se bude dít v budoucnu, pokud úředník nebo lidé budou prosazovat zásadu pronásledování kvůli náboženství a pokud ti, kteří by měli být hlasateli míru a svornosti, budou volat muže do zbraně a z plných plic troubit na válečné polnice. Člověk by se mohl podívat nad tím, že úředníci strpěli takové štváče a rušitele veřejného pořádku, kdyby nebylo zjevné, že přijali nabídku, aby s nimi sdíleli loupežnou kořist, a často tak využili chtivosti a pýchy druhých, aby rozšířili svou vlastní moc. Neboť kdo nevidí, že tito dobří mužové nebyli ani tak služebníky Evangelia jako služebníky vlády, lichotili ctižádosti panovníků a nadvládě mocných a všechnu svou energii věnovali snaze nastolit ve státě tyranii, již by jinak marně usilovali ustavit v církvi? Taková byla z větší části dohoda mezi církví a státem; kdyby se totiž každý z nich držel ve svých vlastních mezích, jeden se staral pouze o světské blaho státu a druhý o spásu duší, možná by mezi nimi nebylo

žádné neshody. Ale člověk se stydí říkat něco tak pohoršlivého. Všemohoucí Bůh si přeje, aby konečně bylo zvěstováno Evangelium míru, aby se úředníci úzkostlivě snažili řídit ve svém svědomí zákonem Božím a aby svědomí druhých nesvazovali zákony lidskými; aby jako otcové své země směřovali všechny své rady a veškeré své úsilí k nastolení všeobecného občanského blaha svých dětí kromě těch, které jsou nestoudné, zlovolné a bezbožné; a aby se všichni duchovní, kteří se prohlašují za následníky apoštolů, mírumilovně a ve vši skromnosti pilně věnovali spáse duší a napomáhali jí, kráčeji v šlépějích apoštolů a nepletouce se do politiky. Budte zdrav!

Snad nebude nevhod připojit několik slov o kacířství a schismatu. Mohamedán není a nemůže být pro křesťana kacířem nebo schismatickem, a jestli někdo přestoupí od křesťanské víry k islámu, nestává se proto kacířem či heretikem, nýbrž odpadlíkem a nevěřícím. To nikdo nezpochybňuje; z toho vyplývá, že lidé různých náboženství nemohou mít jeden druhého za kacíře nebo schismatika.

Musíme tedy zkoumat, kteří lidé jsou stejného náboženství. K tomuto účelu jsou to zjevně ti, kteří mají jeden a týž zákon víry a jejichž bohoslužby přísluší těmž náboženství; ti pak, kteří nemají stejný zákon víry a nekonají stejné bohoslužby, jsou různého náboženství. Protože všechno, co se týká určitého náboženství, je obsaženo v jeho zákoně, nutně z toho vyplývá, že ti, kteří souhlasí se stejným zákonem, jsou stejného náboženství, a naopak. Tak Turci a křesťané jsou různých náboženství, protože jedni uznávají za zákon svého náboženství Písmo svaté a druzí Korán. Z téhož důvodu může název křesťan zahrnovat různá náboženství. Papeženci a luteráni, ačkoli jsou nepochybně křesťané, neboť vyznávají víru ve jménu Krista, nejsou téhož náboženství, protože jedni

uznávají jako zákon a základ svého náboženství jen Písmo svaté, druzí kromě Pisma svatého přijímají tradice a dekreta papežů a z toho dohromady tvoří zákon svého náboženství. Křesťané sv. Jana, jak se jim říká, a křesťané ženevští⁽³²⁾ jsou různých náboženství, ačkoli obojí se nazývají křesťané, protože jedni uznávají za základ svého náboženství Písmo svaté a druzí nevím jaké tradice. Z toho plyne:

1. Že kacířství je rozkol, k němuž v obci věřících mezi lidmi téhož náboženství dojde kvůli doktrínám, které nejsou obsaženy v zákoně samém.

2. Že mezi těmi, kteří jako zákon své víry uznávají pouze Písmo svaté, je kacířství rozkol, k němuž dojde v křesťanské obci věřících kvůli tvrzením, jež nejsou v Písmu svatém obsažena doslovně.

K rozkolu může dojít dvěma způsoby.

1. Když se větší část církve, nebo pod záštitou úřednickovou její silnější část, sama oddělí od ostatních tak, že je z obce věřících vyloučí, protože nevyznávají jejich víru v určitá tvrzení, jež nejsou podložena slovy Pisma. Ani hrstka vyloučených, ani úředník ze své autority nemohou nikoho obvinít z kacířství, neboť kacíř je jen ten, kdo štěpí církve na části, zavádí rozdíly v pojmech a symbolech a úmyslně kvůli takovým tvrzením způsobí rozkol.

2. Když se někdo vydělí ze společenství církve, protože toto společenství veřejně nevyznává určitá tvrzení, jež Písmo svaté nevykládá doslovně.

Obojí jsou kacíři, protože sešli z pravé cesty v základních věcech a chybní zatvrzele, úmyslně a vědomě. Přestože se jim dostalo Pisma svatého jako jediného základu víry, ustanovují základ další, zejména poučkami, které nikde v Písmu svatém nejsou, a protože ostatní odmítají uzнат jejich dodatečné myšlenky a stavět na tvrzeních, jimiž vyspravili Písmo svaté, jako by byla nezbytná a zásadní, způsobí rozkol v církvi, buď tak, že ostatní vyženou, nebo sami odejdou. Ani namítat jim, že jejich vyznání a články víry by měly být v soulase

s Písmem a v souhlase s vírou⁽³³⁾, nic neznamé-
ná; neboť jsou-li vyjádřeny slovy Písma, nemůže
o nich být pochyb, protože všichni se shodují
v tom, že tato učení, a všechna učení tohoto typu,
jsou základní, protože jsou vnuknutím Božím. Ale
říkáte-li, že vaše články víry, jejichž uznání se do-
žadujete, jsou odvozeny z Písma svatého, uděláte
dobře, budete-li tomu, o čem se domníváte, že je
v souhlase se zákonem víry, to jest s Písmem sva-
tým, věřit sami a vyznávat to; děláte však velmi
špatně, požadujete-li se, aby tomu věřili druzí, kte-
ří je za nepochybná tvrzení Písma svatého nepova-
žují; a jste kacíř, když kvůli těmto tvrzením, jež ne-
jsou a ani nemohou být základní, způsobíte rozkol
v církvi. Ale já nevěřím, že by nějaký člověk dosá-
hl takového stupně šílenství, že by se odvážil vydá-
vat své domněnky a výklady Písma svatého za Bo-
ží vnuknutí, a články víry, jež vytvořil podle vlastní
fantazie, postavil na roveň autoritě Písma svatého.
Vím, některé poučky jsou tak prokazatelně v sou-
hlase s Písmem svatým, že nikdo nemůže pochy-
bovat, že jsou z něho odvozeny; o těch tedy nemů-
že být sporu. Ale neměl byste vnucovat druhému,
byť to byl nutný článek víry, co vám se zdá být od-
vozeno legitimní dedukcí z Písma svatého, jen pro-
to, že vy sám věříte, že to je v souhlase se záko-
nem víry; pokud si nemyslíte, že je správné, aby
i druzí měli stejné právo vnucovat své myšlenky
vám, a že byste měl být nucen přijmout a vyznávat
různá a protikladná učení luteránů, kalvinistů, re-
monstrantů, anabaptistů a jiných sekt, kteří jsou
jako původci symbolů, systémů a konfesí zvyklí
svá učení veřejně vychvalovat a vnucovat svým
stoupencům jako nutné a zaručeně pravé závěry
z Písma svatého. Mohu se jen podívat nad bez-
důvodnou drzostí těch, kteří si myslí, že co je pro
spasení nezbytné, mohou vysvětlit jasněji a srozu-
mitelněji než Duch svatý⁽³⁴⁾, jenž je věčná a neko-
nečná moudrost.

Tolik o kacířství, slovu, jež se obvykle užívá jen
o jednotlivých dogmatech. Teď uvažujme o schis-
matu, jež je hříchem podobným kacířství, neboť
obě tato slova pro mě znamenají rozkol v církev-
ním společenství učiněný nezodpovědně a ve vě-
cech, jež nejsou nutné. Praktické používání, které
je tím zákonem, jenž rozhoduje, co je v řeči správ-
né, však určilo, že kacířství se má vztahovat k po-
chybením ve víře a schisma k témuž v bohoslužbě
nebo v liturgii,⁽³⁵⁾ proto o nich musíme uvažovat
v tomto rozlišení.

Schisma tedy z důvodů uvedených výše není nic
jiného než rozkol, k němuž došlo v církevním spo-
lečenství kvůli něčemu, co při bohoslužbě nebo
pro církevní liturgii není nezbytné. A při bohosluž-
bě nebo církevní liturgii není pro křesťana při při-
jímání nezbytné nic, kromě toho, co Kristus, náš
zákonodárce, nebo apoštolové vnuknutím Ducha
svatého výslovně přikázali.

Krátce: ten, kdo nepopírá nic z toho, co slovo
Boží doslovně uvádí, a nepůsobí rozkol kvůli ně-
čemu, co není výslovně obsaženo v posvátném
textu, nemůže být kacíř nebo schismatic, ať o něm
kterákoli ze sekt, které si říkají křesťané, mluví se-
behůře, a přestože některé z nich nebo všechny
prohlašují, že je opravdového křesťanství prost.

Toto všechno mohlo být vyjádřeno elegantněji
a zevrubněji, ale pro osobu vašeho vhledu tyto po-
známky jistě postačí.

Konec.

- (1) Jako *commonwealth* v anglickém překladu Lockova *Dopisu*, jako *respublica* v latinském originálu. Stejně tento termín překládá Josef Král, in: John Locke, *Dvě pojednání o vládě*. Praha, NČSAV 1965. Tam, kde to vyžaduje kontext, překládáme termín *commonwealth* rovněž jako *společenství* nebo jako *pospolitost*, zejména v souvislosti s ději Starého zákona, kterých se Locke dovolává ve své argumentaci.
- (2) Jako *civil goods* angl., jako *bona civilia* lat.
- (3) Jako *civil magistrate* angl., jako *magistratus civilis* lat. V této souvislosti Lockův termín *civil*, *civilis* překládáme jako *státní*, eventuálně *veřejný*, vzhledem k rozdílu mezi *státním* a *občanským* běžně pocítovanému v českém kontextu. Tento rozdíl latinská a anglická terminologie a praxe takto vyhraněně neznala a nezná. Možný výraz *veřejno-právní* pro *civil*, *civilis* je v českém kontextu zavádějící a těžkopádný. Podržujeme proto i v dalším termín *státní* nebo *veřejný* pro anglické *civil* a latinské *civilis* tam, kde z kontextu plyne, že Locke měl na mysli působnost moci státní, veřejnoprávní, a termín *občanský* tam, kde jde o sféru *občansko(soukromo)právní*. Potíž představuje termín *magistrate*, *magistratus*, ten je rovněž nutno překládat podle souvislosti. Znamená představitele a vykonavatele státní (občanské) moci, je to vládce, panovník, úředník, osoba k takovému úřadu zvolená, úřadem pověřená nebo úřad dědičně zastávající. V překladu volíme z technických důvodů nejčastěji ekvivalent *úředník*, i když jsme si vědomi toho, že tento termín je v kontextu českého jazyka zavádějící.
- (4) Matouš 7,14. (Pokud odkaz na příslušné místo v Bibli uvádíme v poznámce, znamená to, že Locke sám tak neučinil.)
- (5) Matouš 18,20.
- (6) „*Veliká je efezská Artemis!*“ (dle ekumenického vydání Bible, Skutky apoštolské 19).
- (7) Arminiáni (remonstranti) byli z teologického hlediska významná sekta holandské reformované církve, jinak nepříliš početná, nesoucí jmé-

no svého zakladatele *Arminia (Harmensena) Jakoba* (1560–1609), kazatele z Amsterdamu.

- (8) Panství založené v milosti je názor, který obhajoval např. Viklef. Viz J. W. Gough, pozn. 27, s. 157, in: John Locke, *Epistola de Tolerantia. A Letter on Toleration* (pokud v dalších poznámkách využíváme poznámkového aparátu z tohoto díla, uvádíme ho jako J. W. Gough, c. d., číslo poznámky, příp. příslušnou stranu).
- (9) J. W. Gough soudí, že Locke naznačuje, že je nesnadnější uzavřít přátelství než nastolit mír nebo dosáhnout bezpečnosti. J. W. Gough, c. d., pozn. 26. Srov. k tomu, co o užitečnosti přátelství, které zvyšuje naše bezpečí, tvrdí Thomas Hobbes, *O člověku*, XI, 6 (in: Th. Hobbes, *Výbor z díla*, Praha, Svoboda 1988, s. 104).
- (10) Matouš 18,22.
- (11) Locke omezuje pouze působnost „úřední“ péče, tj. užití moci, síly, zatímco charitativní péči může vykonávat každý člověk, tedy i úředník (panovník). Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 29, s. 157.
- (12) Římský lékař, ženevský obchod... Locke zde zřetelně míní katolickou církev a kalvínské vyznání.
- (13) Locke má na mysli Jindřicha VIII., Eduarda VI., Marii Krvavou, Alžbětu I., tedy anglické panovníky 16. století.
- (14) *Indifferent things* angl., *res adiaphoras* lat. Jde o složitý a zároveň důležitý pojem pro Lockovu teorii tolerance. Stoikové používali pojmu *adiaphoras* k označení jednání, které samo o sobě není ani dobré, ani zlé. Křesťanská teologie ho používala k označení skutků, které Bůh ani nenařídil, ani nezakázal, v uctívání Boha pak označuje tento termín něco, co je vnější, co není podstatné ke spáse, něco, co se ani neshoduje s niternou milostí ani se jí nepříčí (sv. Tomáš Akvinský). Angličtí protestantští myslitelé podrželi tento termín jak pro morálně neutrální skutky v etickém slova smyslu, tak pro označení vnějších návyků, zvyků, věcí, jež jsou svou povahou nedůležité, lhostejné, na nichž nezáleží, které lze měnit. John Locke na začátku svého pojednání *On Civil Magistrate* (1660) píše, že „všechny záležitosti, které nejsou obsaženy“ v přirozeném právu, jež je výsledkem Boží vůle, jsou „dokonale lhostejné“. Úředník (panovník, vládce, zvolený představitel občanské moci) tedy může rozhodovat o věcech, jež jsou pro veřejné uctívání Boha lhostejné, jde-li o veřejný pořádek a bezpečnost. Tento názor zastává i v dalších spisech, včetně *Dopisu o toleranci* (viz J. W. Gough, c. d., pozn. 35, s. 157–159).
- (15) Jako *public good* angl., nebo jako *publicum commodum* lat. Srov. § 3 výše zmíněného překladu Lockova *Druhého pojednání o vládě* od Josefa Krále: „Pokládám tedy politickou moc za právo vydávati zákony s tresty smrti, a tudíž se všemi menšími tresty pro úpravu a zachování vlastnictví, a užívati síly společenství při provádění takových zákonů a při obraně státu proti vnějšímu bezpráví, a vše toto jen pro veřejné blaho.“

- (16) Izajáš 1,12.
- (17) Vergilius, Zpěvy pastýřské III, 1.
- (18) *That the commonwealth take no harm* — aby stát neutrpěl újmu. Tato formulace připomíná dle J. W. Gougha latinské *senatus consultum ultimum*, kterým byla konsulům ve starém Římě svěřována neomezená moc v případě krajního ohrožení. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 42, s. 159.
- (19) J. W. Gough uvádí, že toto rozlišení v Mojžišově zákoně (tj. v prvních pěti knihách Starého zákona) formuloval ve středověku sv. Tomáš Akvinský, později je převzala řada významných autorit. V Lockově době hrál ještě významnou roli spor o to, zda starozákonní právo má platnost, nebo ne. Locke tvrdil, že Mojžišův zákon se vztahuje pouze na Židy, soudobí puritáni soudili, že soudní právo má trvalou platnost pro všechny. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 45, s. 159–160.
- (20) Deuteronomium 5,1.
- (21) Sedm národů: Deuteronomium 7,1; Numeri 33,50n. Ušetření Moábů: Deuteronomium 2,9. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 47, s. 160.
- 96 (22) Jozue 2,1–21 a Jozue 9,3–27. Locke spojil dvě různé epizody. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 48, s. 160.
- (23) *The inward court a the outward court* angl., *forum internum a forum externum* lat. Pojmy užívané v morální teologii. Prvý označuje svědomí, a tudíž systém zpovědi a pokání, druhý veřejnou jurisdikci vykonávanou církevními soudy. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 49, s. 160.
- (24) Zákonodárná moc je pro Locka první a nejvyšší moc ve státě. Viz John Locke, *Druhé pojednání o vládě*, c. d., pozn. 1, § 134: „(...) je prvním a základním pozitivním zákonem všech států zřízení zákonodárné moci (...)“ Viz rovněž J. W. Gough, c. d., pozn. 51, s. 160.
- (25) Viz John Locke, *Druhé pojednání o vládě*, c. d., § 21, 168, 241. Viz rovněž J. W. Gough, c. d., pozn. 53, s. 160.
- (26) Panovník odpadlý od víry byl *ipso facto* zbaven trůnu a jeho poddaní mu nadále nebyli povinováni poslušností. Dle J. W. Gougha, c. d., pozn. 55, s. 160–161, byla v Lockově době tato zásada, jasně formulovaná sv. Tomášem Akvinským, hlavní příčinou obav a nedůvěry protestantů vůči katolíkům.
- (27) Dle J. W. Gougha, c. d., pozn. 56, s. 160, Locke naráží na jisté zmírnění nepřátelství ve vztahu katolíkům a protestantů v Anglii koncem 16. století, kdy papež Řehoř XIII. připustil, aby se katolíci chovali jako loajální poddaní anglické královny Alžběty I.
- (28) Jak se domnívá J. W. Gough, c. d., pozn. 57, s. 161, Locke má na mysli sekty jako Muže páté monarchie nebo kvakery. Vůči oběma sdílel za restaurace dosti obecně rozšířené nepřátelství.
- (29) Locke zde dle J. W. Gougha, c. d., pozn. 58, s. 161, nežádá svobodu myšlení, jen toleranci pro jiné církve.
- (30) J. W. Gough upozorňuje, c. d., pozn. 64, s. 162, že W. Popple ve svém překladu upravil výčet holandských sekt, které Locke původně uvedl ve svém latinském originále, tak aby odpovídal anglickému čtenáři.

- (31) J. W. Gough, c. d., pozn. 66, s. 162, poznamenává, že v Lockově době byl pojem náboženské tolerance často opisován pojmem „shovívavost“, pojem však mohl také znamenat přízeň ze strany panovníka.
- (32) Křesťané sv. Jana byli stará sekta žijící v dolní Mezopotámii. Tvrdili o sobě, že jejich dávné předky pokřtil v řece Jordánu sv. Jan Křtitel. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 68, s. 162.
- (33) Význam je odvozen z verše Římanům 12,6. (Máme rozličné dary podle milosti, která byla dána každému z nás: Kdo má dar prorockého slova, ať ho užívá v souhlase s vírou.) Podle „analogie víry“ interpretovala teologie 16. a 17. století nejasná místa v Písmu tak, že je vykládala ve shodě s místy jednoznačnými. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 69, s. 162.
- (34) Dle J. W. Gougha, c. d., pozn. 70, s. 163, Locke zde naráží na větu z díla W. Chillingwortha, *Religion of Protestants* (Náboženství protestantů), kap. IV, § XVII: „ta marná pýcha, jež nás vede k tomu, abychom se vyjadřovali o božských věcech lépe než slovem Božím“.
- (35) Kacířství a schisma rozlišuje již Irenaeus v 2. stol. po Kr. Viz J. W. Gough, c. d., pozn. 71, s. 163.

P. H.

Čtenáři

■ Následující *Dopis o toleranci* vyšel latinsky v Holandsku v tomto roce a už byl přeložen do holandštiny a do francouzštiny⁽²⁾. Tak všeobecný a rychlý souhlas dává tušit stejně příznivé přijetí v Anglii. Myslím si sice, že v žádném národě nebylo k tomuto předmětu řečeno tolik jako v našem. Ale určitě žádnému jinému národu než právě našemu není ve větší míře třeba, aby v této věci dále jednal a konal.

V záležitostech náboženství byla předpojatá nejen naše vláda, ale i ti, kteří její stranickostí trpěli, a proto se písemnými projevy dožadovali svých práv a svobod, činili tak většinou z omezených hledisek, jimiž sledovali pouze zájmy svých vlastních sekt.

Tato omezenost ducha na všech stranách byla nepochybně hlavní příčinou našeho trápení a zmatků. Ale ať byla příčina jakákoli, je nejvyšší čas hledat důkladný lék. Na naše politické nepokoje potřebujeme účinnější prostředky, než jakých jsme dosud užívali. Ani Deklarace o shovívavosti, ani Zákony o snášenlivosti,⁽³⁾ jak jsme je dosud praktikovali či zamýšleli, nebyly účinné. Ty prvé zlo jen zmírní, druhé je zmnoží.

Potřebujeme nutně absolutní svobodu, spravedlivou a skutečnou svobodu, nestrannou a platící pro každého. Přestože se o svobodě hodně mluví,

mám pochybnost, zda jsme ji dostatečně pochopili, a jsem si jist, že v praxi ji neuskutečňují ani naši vládcí ve vztahu k národu obecně, ani odporující si strany národa jedna vůči druhé.

Mohu tedy jen doufat, že pojednání o tomto předmětu, jakkoli stručné, přece jen zevrubnější než kterékoli jiné, jež jsme až dosud viděli, protože demonstruje spravedlivost a dosažitelnost věci, ocení jako vysoce příhodné všichni lidé, kteří mají duše dosti velkorysé na to, aby dali přednost skutečnému zájmu veřejnosti před zájmem některé ze stran.

Přeložil jsem toto pojednání do naší mateřštiny k užítku těm, kteří již jsou tak stateční, a abych povzbudil k odvaze ty, kteří ještě tak stateční nejsou. Ale text sám je tak stručný, že delší předmluvu nenesene. Svěřuji jej tedy k posouzení svým krajanům a z celého srdce si přeji, aby jej využili, aby bylo zřejmé, jak byl zamýšlen.

- 100 ■ (1) Obchodník William Popple, věřící unitariánských sklonů s velkým zájmem o problém náboženské tolerance, přeložil do angličtiny a anonymně — s Lockovým vědomím — vydal *Dopis o toleranci* ještě roku 1689, krátce poté, co vyšel latinský originál v Holandsku. Viz R. Klibansky, Preface, in: John Locke, *Epistola de Tolerantia. A Letter on Toleration*, c. d., s. XXI.
- (2) Francouzské vydání Lockova *Dopisu o toleranci* z roku 1689, o němž se Popple zmiňuje, nebylo nalezeno. Popple se pravděpodobně zmyšlil, viz R. Klibansky, c. d., s. XXVII.
- (3) Jde o Deklaraci z Bredy ze 4. dubna 1660, v níž Karel II. před návratem do Anglie přislíbil svobodu svědomí a zavázal se, že bude souhlasit s obdobným zákonem parlamentu, a o Deklaraci o církevních záležitostech z 25. října 1660, v níž slíbil, že k projednání rozdílů v názorech na církevní obřady svolá národní synod. Ten se sešel v dubnu 1661 a jednal neúspěšně několik měsíců. Karel II. vydal další Deklaraci 26. prosince 1662, v ní se zmiňuje o své předchozí Deklaraci z Bredy a zavazuje se získat souhlas parlamentu pro zásady v ní obsažené. V této věci u parlamentu neuspěl. Dne 15. března 1672 vydává Deklaraci o shovívavosti, která dovoľovala římským katolíkům bohoslužby v soukromí, a protestantům, kteří nesouhlasili s oficiální anglikánskou církví (tzv. dissenters), povolovala veřejné bohoslužby, pokud k tomu obdrží oficiální svolení, tzv. licenci. V krátké době bylo vydáno na 1500 těchto licencí, což vzbudilo nesouhlas parlamentu. Ten Deklaraci odsoudil v únoru 1673 a donutil Karla II., aby ji odvolal. Tzv. Test Act, který krátce nato parlament přijal, stanovil jako podmínku způsobilosti pro vykonávání veřejného úřadu (politického nebo vojenského) přijímání svátosti oltářní v oficiální anglikánské církvi a zavržení římskokatolické věrouky. Po tomto usnesení parlamentu následoval druhý Test Act roku 1678. Jakub II. vydal dvě Deklarace o shovívavosti (1687 a 1688), jimiž se snažil Test Act zru-

šit, ale bezúspěšně. Po slavné revoluci 1688 byly vydány dva zákony, tzv. Comprehension Bill a Toleration Bill, které značně omezily výsady anglikánské církve a poskytly jistou toleranci protestantským non-konformistům, nevztahovaly se však na římské katolíky, na unitariány, na židy a na nevěřící. Srov. J. W. Gough, pozn. 2 k Předmluvě Williama Poppla, in: John Locke, *Epistola de Tolerantia. A Letter on Toleration*, c. d., s. 165–167.

P. H.

102 ■ Český překlad *Dopisu o toleranci* Johna Locka byl pořízen z anglického znění *A Letter on Toleration* ve vydání John Locke, *Epistola de Tolerantia. A Letter on Toleration*. Oxford, At the Clarendon Press 1968 (předmluvu napsal a latinský text edičně připravil Raymond Klibansky, anglický překlad pořídil J. W. Gough), s přihlédnutím k vydání téhož in: *The Works of John Locke. A New Edition, corrected. In Ten Volumes*, svazek VI, London, Printed for Thomas Tegg et al. 1823 (ve fotomechanické reprodukci Scientia Verlag Aalen, 1963). Překladatel rovněž přihlížel k latinsko-francouzskému vydání: John Locke, *Lettre sur la tolérance*. Institut International de Philosophie. Montréal, Mario Casalini Ltd. 1964 (předmluva a kritický komentář rovněž Raymond Klibansky, francouzský překlad pořídil Raymond Polin).

P. H.

Nakladatelství děkuje panu profesoru Jiřímu Reinsbergovi za laskavé přehlédnutí českého překladu.

John Locke a tolerance (Petr Horák) ————	7	■
Literatura —————	39	103
DOPIS O TOLERANCI —————	41	
Poznámky —————	94	
Dodatek		
Předmluva Williama Poppla —————	98	
Poznámky k Dodatku —————	100	
Ediční poznámka —————	102	

ATLANTIS

JOHN LOCKE / DOPIS O TOLERANCI

*Předmluvu napsal, z anglického znění
A Letter on Toleration přeložil,
poznámkami a ediční poznámkou opatřil Petr Horák
K vydání připravila Jitka Uhdeová
Obálka a grafická úprava Boris Mysliveček
Vydalo nakladatelství Atlantis v Brně roku 2000
jako svou 186. publikaci
Sazbu písmy Times a Korina
připravil Vladimír Ludva
Vytiskla tiskárna Centa, spol. s r. o.,
Videňská 113, Brno-Horní Heršpice
Počet stran 104
Tematická skupina 02
Vydání první*

*Knihy si můžete objednat na adrese
Atlantis, spol. s r. o.
PS 374
602 00 Brno*

Politickou filosofií Johna Locka lze charakterizovat jako hledání léku proti politickému *nerozumu*, k jehož nejzávažnějším projevům řadil náboženskou nesnášenlivost. Po zbytek života v řadě filosofických, ekonomických a historických prací propracovával ideu rozumnosti, morální a intelektuální moudrosti, která by člověku umožnila rozšiřovat poznání a správně vést život svůj i druhých lidí.

Stal se jednou z hlavních postav politické a morální filosofie, jež se opírá jak o rozum, tak o empirii a Boží zákon. Je považován za jednoho z předních zakladatelů tradice politického liberalismu.

Dopis o toleranci je odpovědí na projevy náboženské a politické nesnášenlivosti doby, v níž vznikl. Locke v tomto díle spojil empirický pohled na lidskou společnost s vírou v existenci *přirozeného zákona*, který Bůh vložil v řád světa, aby umožnil lidem žít v rozumném společenství. Takové společenství je však třeba prakticky zabezpečit. Locke přichází s ohromující myšlenkou: je nutné přísně oddělit veřejný zájem od zájmu soukromého. Víra a různé formy náboženství, jakož i jejich praktické projevy v podobě jednotlivých církví a sekt, představují zájem *soukromý*, do něhož nesmí stát nijak zasahovat. Církev zase nesmí pod žádnou záminkou zasahovat do záležitostí veřejných.

Lockův *Dopis o toleranci* je datován rokem 1689. Neztratil nic ze své naléhavosti ani po více než třech stech letech a zůstává velice aktuální i dnes.